

ÇAR I. ALEKSANDR DÖNEMİNDE RUSYA'NIN AZERBAJCAN'DA İŞGALCİLİK SİYASETİ

Ramin SADIGOV*

ÖZ

Çar I. Petro'dan (1672-1725) bu yana sıcak denizlere inmeyi dış politikasının başlıca hedefi olarak belirleyen Rusya, bunun için öncelikle Güney Kafkasya'ya sahip olmak gerektiğinin farkındaydı. Fakat karşısında bölgenin belli alanlarına hakim Osmanlı ve İran gibi güçlü rakipleri vardı. Buna rağmen I. Petro'nun başlattığı güneye inme politikası ondan sonraki çarların da asıl hedefi olmuş, aradan yüz yıl geçmeden Güney Kafkasya'nın tamamı Rusya'nın hakimiyetine girmiştir. Coğrafi yerleşimine göre Güney Kafkasya'da bulunan Azerbaycan, Çar I. Aleksandr döneminde işgal edilmiştir. Bu yüzden bu çalışmada Çarlık Rusya'sının Azerbaycan'daki işgalcilik faaliyetleri ve bunun sonucunda meydana gelen Rus-İran çatışmaları, dönemin Rus kaynaklarına dayanılarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla yayınlanmış arşiv vesikaları, hatıralar, gezi notları ve tarih kitaplarında anlatılanların, Rus siyasetinin özelde Azerbaycan hanlıklarına, genelde ise Güney Kafkasya'ya bakışının öğrenilmesi açısından önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: I. Aleksandr, Azerbaycan, Çarlık Rusyası, İran, Osmanlı.

ABSTRACT

From the era of Tsar Petro I until today, migrating south for the winter (so to speak) has always been the main target of Russian foreign policy. In doing this, Russia was well aware that it first needed to take claim over the South Caucasus. This, however, had faced strong opposition by both the Ottomans and by Iran/Persia, who had dominated certain areas of the region. Nevertheless, Petro I's policy of invading the south was also the main target of the tsars, and within a hundred years, the entire South Caucasus had fallen under Russian domination. Due to its geographical location, Azerbaijan was occupied during the reign of Alexander I. Therefore, in this study the occupation activities of Tsarist Russia in Azerbaijan and the resulting Russian-Iranian conflicts have been evaluated based on Russian resources from that period. Therefore, we feel that published narratives, memoirs, travel notes, and history books are of importance in terms of learning about Russian policies both over the South Caucasus as a whole and, more specifically, over the Azerbaijani khanates.

Keywords: I. Alexander, Azerbaijan, Tsarist Russia, Iran, Ottoman.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Bayburt, ORCID: 0000-0002-6236-0138, E-posta: ramin_sadygov@hotmail.com

XVIII. Yüzyılın başlarına kadar güney ve Kuzey Kafkasya'ya egemen olmak için Osmanlı Devleti ile İran arasında yaşanan kıyasıya mücadeleye, bu yüzyıldan itibaren Rusya İmparatorluğu da ortak olmuştur. Rusya'nın güneye inmek istemesindeki en büyük nedenlerden birisi, hem Hazar gölünün kuzey kıyılarına kadar uzanan İran'ın etkinliğini kırmak, hem Osmanlı Devletinin kuzey ve güney Kafkasya ile bağlarını koparmak ve hem de Hazar gölünü bir "iç deniz" haline getirerek bölgenin ticari yollarına hükmetmekti. Bu yüzden Rusya, Çar I. Petro döneminden itibaren Hazar gölü çevresiyle ilgilenmeğe başlamıştır (Potto, tom 1, 1887: 20). Tabii İran ve Osmanlı Devletine karşı bölgede verdiği mücadelede başarılı olması halinde, Rusya hammadde ve yeni pazarlar konusunda hayli rahatlayacak, doğal zenginliği ile göz kamaştıran Azerbaycan'a tam sahip olarak bölgenin zengin servetlerini ele geçirebilecekti.

Planını rahat uygulayabilmek için askeri harekattan önce istihbari çalışmalar yapmaya karar veren Rusya, Artemiy Petroviç Volinski'yi İran'a göndererek kervan yollarının ve orduların savunma istihkamlarını öğrendi. Volinski hazırladığı raporda güneydeki kervan yolları, kaleler, istihkamlar ve genel olarak halkın durumuyla ilgili çara bilgi sundu. Bu rapor sonrasında Ruslar, Kafkasya seferinin hazırlıkları için çalışmalara başladılar (Kulikov vd. 2013: 24).

Tüm hazırlıkların tamamlanmasından sonra, Çar I. Petro'nun katılımıyla 18 Temmuz 1721'de Rus ordusu güneye doğru hareket etti. "*İran'a Yürüş*" adlanan seferin ilk durağında önce Derbent kalesi ele geçirildi. Ardından General Matyuşkin komutasındaki Rus donanması 21 Temmuz 1723'te Bakü önlerinde demirledi. 4 günlük çatışmalardan sonra şehir ele geçirildi. Çar I. Petro buna çok sevindi ve Bakü'nün ele geçirilmesinin "diğer işlerde anahtar rolü oynayacağını" belirtti (Potto, tom1, 1887: 33).

Rus ordusu Hazar kıyılarındaki bölgeleri ele geçirdikten sonra daha fazla ilerleyemedi. Bu yüzden Eylül ayında İran elçisiyle Petersburg'ta barış anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre İran devleti, Dağıstan, Şirvan, Bakü, Gilan, Mazandaran, Astrabad ve Derbent gibi şehirlerin Rusya egemenliğine geçmesini onayladı (Yuzefovich 1869: 187).

I. Petro'nun ölümünden sonra bir süre güneye yayılma siyasetine ara veren Ruslar, II. Katerina'nın (1729-1795) tahta oturmasıyla yeniden harekete geçtiler. Bu defa seferin bahanesi, bölgenin Hıristiyan halklarını koruma altına almak söylemiydi. Fakat gerçek amaç yine de Osmanlı Devleti ve İran'ın Güney Kafkasya'daki etkinliğine engel olmaktı.

Kuşkusuz bu dönemde bölgede Rusya'nın işini kolaylaştıran gelişmeler de yaşandı. Özellikle İran'ın tehditlerinden korkuya kapılan doğu Gürcistan knezi II. İrakli'nin, Rus sarayının kapısını çalarak himaye istemesi Rusların

¹ Çalışmada *Azerbaycan* kelimesi coğrafi ad olarak kullanılmıştır. Bilindiği üzere Azerbaycan, 1828 Türkmençay Antlaşmasıyla Aras Nehri sınır olmak üzere Rusya ve İran arasında ikiye parçalanmıştır. Aras Nehri'nin kuzeyinde bir devlet ismi olarak Azerbaycan, ilk kez 1918 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Fakat çalışmamızdaki dönemde de, yani ikiye ayrılmadan önce, Aras Nehri'nden kuzeydeki ve güneydeki coğrafyaya Azerbaycan denmiştir.

işine yaradı. Gürcü knezinin talebi sonrası taraflar arasındaki görüşmeler 24 Temmuz 1783'te Georgiyevski Antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlandı. Böylece Doğu Gürcistan Rusya himayesine alındı (Dubrovin, tom 2, 1886: 9).

Doğu Gürcistan'la bu anlaşma imzalandıktan sonra Rusya, komşu Azerbaycan hanlarına da aynı tekliflerde bulundu (Eliyarlı 2009: 538). Yalnız bu dönemde Azerbaycan hanları arasında bir birlik yoktu. Bu nedenle meydana gelen çatışmalar ve anlaşmazlıklar yüzünden bölgenin ekonomik durumu da perişan haldeydi. Hanlar Rusya'nın sunduğu teklifi değerlendirdiği sırada İran şahı Ağa Muhammet Gacar'ın Tiflis'i yağmalama haberleri duyuldu. Bunun üzerine Rusya 1796 yılında 30 binlik ordusuyla derhal harekete geçerek güneye inmeğe başladı. 13 Mayıs'ta Derbent alındı. Derbent'in ele geçirilmesinden telaşa kapılan Karabağ, Gence, Lenkeran ve Şeki hanları, Rus karargahına elçiler göndererek tabiyetlerini bildirdiler (Esedov vd. 1993: 12). Ardından Bakü ve Guba hanları da aynı açıklamayı yaptılar. Böylece 1796 yılının Kasım ayına kadar Çarlık Rusyası, Derbent, Bakü, Guba, Şamahı, Şeki, Karabağ ve Gence hanlıkları üzerinde egemenliğini kurmuş oldu.

Fakat 6 Kasım 1796'da II. Katerina'nın ani ölümü ve Rusya-Fransa arasında ortaya çıkan gerginlik üzerine, tahta geçen Çar I. Pavel (1754-1801), güney siyasetinde radikal değişim yaparak Kafkasya'daki bütün ordularını geri çağırdı (İstoriya Azerbaydjana... 1995: 267). Bunun sonucunda Rus orduları 1797 yılının yazına kadar Azerbaycan'dan tamamen ayrıldılar.

Görüldüğü gibi I. Aleksandr'ın tahta geçmesine kadar Rus orduları iki kez güneye inmiş ve daha sonra tamamen bölgeden ayrılmıştır. Fakat I. Aleksandr, kesin olarak bölgedeki İran ve Osmanlı Devletinin etkisinin kırılması gerektiğini kabul ederek, her ikisiyle de uzun yıllar savaşmış, neticede başarılı olmuştur.

Biz bu makalemizde I. Aleksandr'ın çarlığı döneminde Aras Nehri'nin kuzeyindeki Azerbaycan topraklarının Rusya tarafından ele geçirilmesi konusunu ele aldık. Nitekim daha önce bu konuda yapılmış çalışmalarda, dönemin Rus kaynak eserlerine pek değinilmediğini farkettilik. Bu nedenle çalışmayı yaparken, Tiflis'te yayınlanan Kafkasya Arkeoloji Komisyonu raporlarıyla, Rus ordusunun Güney Kafkasya'daki savaşlarını kaleme alan yazarların ve seyyahların kaynak eserleri üzerinden konuyu değerlendirdik.

Çalışmamızı üç ana başlık ve sekiz alt başlıkta toplayarak I. Aleksandr döneminde Rusya'nın Azerbaycan'ı nasıl ele geçirdiğini geniş bir şekilde anlattık. İlk başlıkta Rusya'nın Azerbaycan hanlarına baskı oluşturması, Rus silahı ve ordu gücüyle tehditler yağdırması üzerinde durduk. İkinci başlıkta açıkça silahlı müdahale yapmasını ve hanlıkları birer birer işgal etmesini değerlendirdik. Tabii Rusya'nın askeri operasyona başlaması üzerine İran'ın Rusya'ya savaş açmasından ve tarafların Azerbaycan toprakları uğrunda çatışmalarından bahsettik. Son başlıkta ise, 1804-1813 yılları arasında devam eden Rus-İran çatışmalarının Gülistan Antlaşmasıyla sona erdiği-

ni ve böylece Azerbaycan'ın Aras Nehri sınır olmakla ikiye ayrılmasına yol açan bölünmesi temelini atıldığını vurguladık.

1. Azerbaycan Hanlıklarına Karşı Rusya'nın Siyasi Baskıları

6 Kasım 1796'da II. Katerina'nın ölümü sonrasında tahta geçen I. Pavel'in, Rus ordusunun Kafkasya'dan çektiğini yukarıda kaydettik. Rus ordularının ayrılmasından sonra Doğu Gürcistan'da saray çekişmeleri başladı. Bir yandan da İran tehditleri baş gösterince İrakli'nin oğlu yeni knez XII. Georgi Rus imparatoru I. Pavel'den Gürcistan'ı yeniden himaye altına almasını rica etti. (Potto, tom1, 1887: 299). Böylece taraflar arasında müzakereler başladı, fakat 1801'de I. Pavel öldürülünce Doğu Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanması meselesi de yarıda kaldı. I.Pavel'den sonra tahta geçen I. Aleksandr, 12 Eylül 1801'de Doğu Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanması hakkında manifesto yayınladı (AKAK tom 1, N: 547, 1866: 432-433). Manifestoda II. Katerina dönemindeki Georgiyevski Anlaşması ve I. Pavel'in Doğu Gürcistan'la ilgili düşüncelerine dikkat çekilerek bölgenin güneyden, doğudan ve batıdan tehditler altında bulunduğu, fakat bunun kabul edilemez olduğu, Gürcü halkının bizzat Rusya'dan koruma talep ettiği, Rusya'nın ise aynı inancı paylaşan bu halkın isteklerine karşılık vermekten gurur duyduğu vurgulandı. Böylece Kartli- Kahetiya Çarlığı fershedilerek Gürcistan vilayeti kuruldu ve general Knoring genelkomutan olarak atandı.

Gürcistan'ın Rusya'ya bağlandığı bir dönemde Azerbaycan'da durum çok karışıktı. Hanlıklar arasında yıllardır süren savaşlar derin düşmanlıklara neden olmuştu. Böyle bir ortamda hanlıkların Rusya ve İran gibi güçlü komşularla baş etmesi imkansızdı. Zaten kendileri de bağımsızlıklarını uzun bir süre koruyamayacaklarının farkındaydılar (Azerbaycan Tarihi, cilt 4, 2007: 16). Bu nedenle İran, Rusya ve Osmanlı Devleti gibi 3 büyük güçten birini seçmek zorundaydılar.

Aslında Osmanlı Devleti Güney Kafkasya'da Rusya'ya engel olacak durumda değildi. Nitekim kendi içindeki sorunlarla uğraşıyordu. Hatta Mehmet Ali Paşa ve Napolyon tehdidine karşı 3 Ocak 1799'da Rusya ile ittifak yapması sonrasında, onun Kafkasya'daki faaliyetlerine ses çıkaramaz hale gelmişti (Abdullayev 2014: 172). Dolayısıyla hanlıklar için iki seçenek kalıyordu: İran yahut Rusya.

Bu arada ise Gürcistan'daki Rus generalleri hanlıklarla ilgili sürekli bilgiler topluyor, Peterburg'a gönderiyorlardı. Nitekim general Kovalenski'nin Gürcistan'ın genel durumuyla ilgili başkente gönderdiği raporunda ayrı ayrı hanların Rusya'ya bakışı değerlendiriliyordu. Örneğin, Erivan hanı Mehmet Han'ın Rusya himayesine sıcak baktığı belirtilirken, Karabağ ve Şeki hanlarının Rusya'ya sadakatlerini açıkladıkları, Gence ve Şirvan hanlarının ise ihtiyatlı davrandıkları belirtiliyordu (AKAK tom 1, N: 34, 1866: 111-124). Zaten Bakü, Guba, Derbent ve Talış hanları, I. Aleksandr'ın Rus tahtına oturması üzerine onu tebrik etmek için sadık adamlarını Peterburg'a yollamışlardı. I. Aleksandr onlarla görüşmesinde hanlıklara gereken yardımlarda bulunacaklarını söylemiş, hanlıkların da dış saldırılara karşı birlikte hareket

etmelerini tavsiye etmişti. Hatta görüşmeler sırasında Azerbaycan ve Dağıstan hanlarının Rusya himayesinde bir federasyon halinde birleşmeleri gündeme gelmişti. Nitekim I. Aleksandr Knoring'e yazdığı bir mektupta bu konuda titizlikle çalışmasını emretmişti (Dubrovin 1866: 66). Tabii böyle bir federasyon kurarak Rusya bölgede sadece siyasi değil aynı zamanda ekonomik üstünlükleri ele geçirmeği amaçlıyordu.

Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanmasından yaklaşık bir yılsonra, Çar I. Aleksandr genel komutan general Knoring'i görevinden uzaklaştırarak yerine knez I. Pavel Sisianov'u atadı. Knoring'in görevden uzaklaştırılmasının sebebi, Gürcistan'daki saray entrika ve kavgalarının bitmemiş olmasıydı. Nitekim 8 Eylül 1802'de yayınladığı manifestoda knez Sisianov'a çok güvendiğini belirterek Gürcistan'daki karışıklıkları düzene koyacağından emin olduğunu ifade ederek bu konuya dikkat çekmişti (AKAK, tom 2, N: 1, 1868: 3-5).

Yalnız knez Sisianov çarın bilerek seçtiyi bir adaydı. Zira Gürcü asıllı olan knez, 1796-1797 yıllarındaki güney yürüşlerinde Rus ordusunda görev yapmış, hatta Bakü hanı Hüseyin Kulu hanla da arkadaş olmuştu. Bölgeyi çok iyi bilen knez, I. Aleksandr'ın tahta geçmesi sonrasında kongeneralliğe terfi ettirilmişti (Bogdanoviç 1869: 285). Çarın ondan büyük beklentileri vardı. En önemlisi de Kafkasya ile ilgili yeni bir siyasi yol haritası belirlemesini ve kısa bir süre içinde güney politikasını şekillendirmesini istiyordu. Bunun için yapması gereken ilk işlerden birisi, Azerbaycan hanlarını Rusya'nın yanına çekmesiydi.

Güney Kafkasya'da Rus siyasetinin rahat bir şekilde yürütülebilmesi için Ermeniler her zaman Rusların işine yaramıştır. Bu yüzden Çar I. Aleksandr da onları kendi amaçları için kullanmayı Sisianov'a tavsiye ediyordu. Bu konuda 26 Eylül 1802'de Sisianov'a verdiği özel talimatta: "*Özellikle Rusya'ya sadakatli Ermeni keşişi Danil çok işimize yarar*" diyen Çar, sanayi ve ticareti ellerinde bulunduran Ermenilerin ilgi ve alakaya ihtiyaçları olduğunu, Rusya vasıtasıyla da İran'dan gelebilecek tehditlerinden korunmaları gerektiğini belirtiyordu (AKAK, tom 2, N: 5, 1868: 8-9).

Sisianov göreve başladığı sırada Rusya ile Dağıstan ve Azerbaycan'ın bazı hanları arasında karşılıklı ilişkiler konusunda müzakereler yapılmaktaydı. Yeni genelkomutan bu nedenle 4 Aralık 1802'de müzakerelerin yapıldığı Georgiyevsk'e giderek general Knoring'ten görevi devraldı (Potto, tom 1, 1901: 47). Yalnız knez orada yaptığı ilk açıklamalarda Knoring'in daha önce izlemiş olduğu "*yumşak siyasetten*" tamamen vazgeçeceğini belirtti. Azerbaycan hanlarına karşı siyasetini ise "*sineğin kartalla konuşması*"na benzetti. Ayrıca Çar I. Aleksandr'a yazdığı mektuplarında yeni dönemde izleyeceği baskıcı tutumun işaretlerini verdi (Potto 1887: 321).

Georgiyevsk'teki müzakereler Guba, Derbent, Talış hanları ve Dağıstan'ın bazı yerel yöneticileri ile Rusya arasında bir anlaşma imzalanmasıyla sonuçlandı. 12 maddelik anlaşmaya göre hanlar ve Dağıstan'ın yerel yöneticileri, aralarındaki kavga ve çatışmaları durdurmaya, İran'ın saldırması halinde hep birlikte ona karşı mücadele etmeğe söz verdiler (Eliyarlı 2009:

576). Yalnız bu anlaşmanın ilk günden itibaren hiçbir işe yaramayacağı anlaşılmaktaydı. Çünkü anlaşmada sadece İran tehdit olarak görülüyordu. Oysa hanlıklar için asıl tehdit kuzeyden, yani Rusya'dan bekleniyordu. Gerçekten de beklenildiği gibi de oldu.

Sisianov 1803 başlarında Tiflis'e vararak görevinin icrasına başladı. Derhal Gürcistan'a komşu Azerbaycan hanlıkları üzerinde aşağılayıcı, baskıcı ve tehditkar bir dil kullanarak baskı kurmaya çalıştı. Açıklamalarında hanlıkları Asyalı olarak adlandırarak, Asyalıların ise sadece silah karşısında boyun eğeceklerini söyleyerek, hanlardan ağır taleplerde bulundu, itiraz edenleri ise Rus ordusu ve silahıyla korkuttu. Böylece onun sık sık hanlardan değişik taleplerde bulunması bölgede ortamı daha da gerginleştirdi. Fakat bu durum onun işine geliyordu. Zira taleplerinin geri çevrilmesini bekliyor, böylece hanlıklara karşı yürüş için zemin oluşturuyordu.

Şurası bir gerçek ki, tarihin her döneminde Güney Kafkasya'nın Hıristiyan milletleri, Müslüman Azerbaycan Türklerine kıyasla Rusya'nın daha çok dikkat merkezindeydi. Çünkü Rusya, onların yardımı olmadan güneye inmekte sıkıntı çekeceğini biliyordu. Bu nedenle öncelikle Ermenileri politik amaçları için kullanmayı planlıyordu. O dönemde özellikle Karabağ ve Erivan'da ikamet eden Ermeniler, Ruslara göre, yıllardır Müslümanların tahakkümü altında yaşıyorlardı ve Rusya'nın güneye inmesini kendi kurtuluşlarının fırsatı olarak görüyorlardı. Haliyle Ruslar da onların bu arzularına kayıtsız kalmıyorlardı.

Sisianov göreve başlayınca ilk ele aldığı konulardan biri Ermeni Keşiş Danil'in durumu oldu. Zira onun üzerinden Erivan hanı Mehmet Han'a baskı kurma fırsatı eline geçti. Keşiş Danil, İstanbul'da ikamet eden bir Ermeni başpiskoposuydu. 1801'de Eçmiadzin kilisesi katalikosu Argutinski'nin vefat etmesi üzerine Erivan Hanlığı'nda yaşayan Ermeniler Danil'i Eçmiadzin'e davet ettiler. Yalnız onun gelişine kadar Erivan hanı Mehmet Hanın desteğini alan David adlı başka bir Ermeni, katalikosluk koltuğuna oturdu. Keşiş Danil, Erivan hanlığına varınca David tarafından hapsedildi. İşte bu olay Rusya'ya Erivan Hanlığı üzerinde baskı oluşturması için bir bahane oldu (Garayev 2010: 108).

Sisianov 6 Şubat 1803'te Erivan hanına gönderdiği mektupta, Danili hapisten çıkararak Eçmiadzin Kilisesine katalikos olarak atamasını beklediğini bildirdi (AKAK, tom 2, N: 1214, 1868: 609). Rusya'ya sadakatini göstermesi adına Mehmet handan bu işi çözüme kavuşturmasını talep eden knez, söylediklerini yapmadığı takdirde ise "silaha" başvuracağını açıkladı. Ardından 12 Mart 1803'te Çar I. Aleksandr'a durumla ilgili yazdığı bir mektupta Erivan hanına mektup göndererek katalikos Danil'i serbest bırakmasını talep ettiğini, lakin hanın bunu pek önemsemediğini, hal böyle olunca Mehmet hanı cezalandırmak ve Danil'i katalikos olarak atamak üzere Erivan'a sefer düzenlemeğe karar verdiğini vurguladı (AKAK, tom 2, N: 1216, 1868: 610).

Çarlık Rusyası, Azerbaycan hanlıklarıyla ilişkilerde metot olarak tehdit ve baskıyı benimsemişti. Bu nedenle hanlardan gerçekleştirilmeleri hayli zor

olan değişik taleplerde bulunuyordu. Bu taleplerin karşılanmayacağını bildiği için de, bununla şiddete başvurmaya zemin oluşturuyordu. Ayrıca Azerbaycan hanları bu şekilde tehdit ve baskılara uğrarken, İnan ve Osmanlı Devleti, kendi içlerindeki sorunlar yüzünden engel olamıyorlardı. Bu durum ise Rus tehditlerinin daha da artmasına sebep oluyordu.

Kaynak eserler incelendiğinde Azerbaycan hanlıklarına karşı askeri operasyona başlamadan önce Sisianov'un hepsine ilginç suçlamalarda bulunduğu dikkat çekmektedir. Doğu Gürcistan'ın ilhaki sonrasında Rus askeri komutanlığının tehdit ve baskılarıyla karşılaşan ilk hanlık, Gence Hanlığı oldu. Gerçi Sisianov daha Tiflis'e varmadan önce Ruslar hanlık üzerinde baskı kurmaya başlamışlardı. Nitekim General Knoring'in genelkomutanlığı döneminde, Genceli Cevat Han, şemşeddil vilayetinin iç işlerine karışmakla ve Gürcü şahzadesi Aleksandr'a sahip çıkmakla suçlanmıştı. Oysa şemşeddil zaten eskiden beri Gence Hanlığına bağlı bir yerdı ve yalnız Gürcistan'la beraber Rusya'ya bağlanmıştı. Bunu kabul etmeğen şemşeddil'li 1900 Müslüman aile ise evini terkederek Gence'ye sığınmak zorunda kalmıştı. Dolayısıyla Cevat Han şemşeddil üzerinde hak iddia ediyordu. Hatta Knoring'e mektup yazarak şemşeddil konusunda elinde İnan şahından ferman bulunduğunu söylemişti. Rus komutanına, şemşeddilin Gürcistana mı yoksa Gence'ye mi ait olduğunu diğer ölkelere yahut komşulara sorabileceklerini tavsiye etmiş ve kendisi sağ oldukça şemşeddil'den asla vazgeçmeyeceğini vurgulamıştı (AKAK, tom 1, N: 824, 1866: 612).

Gence Hanlığı üzerinde Rusların baskı kurmasının bir nedeni de Gürcü şahzadesi Aleksandr konusuydu. ar İrakli'nin beşinci oğlu olan Aleksandr, babasının ölümünden sonra kardeşi Georgi ve onun oğullarının Rus arı I. Pavel tarafından Gürcü sarayının tek varisleri ilan edilmesi üzerine 1800 yılında Gürcistan'dan kaçarak İnan sarayına sığınmıştı. Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanmasına da sıcak bakmayan Gürcü şahzadesi, Gence üzerine Rusya baskısının arttığı dönemde Cevat Han'ın yanında ikamet ediyordu. Cevat Han 1801 yılında General Kovalenski ve Knoring'e yazdığı mektuplarda, genç şahzadenin Gence'de olmasının sebeplerini açıklarken Aleksandr'ın da diğer Gürcü şahzadeleri ve saray efradı gibi belli haklara sahip olduğunun altını çiziyordu. Ayrıca Gence'de kendisine karşı çok iyi davranıldığını, Rusların Aleksandr'ı istemesi üzerine ise: "Doğrudur o genç bizim yanımızda. Peki bizden onu isterken, neden benim adamlarımı bana geri vermiyorsunuz? Eğer gerçekten benim yüce arınıza sadık olduğumu söylüyorsanız o zaman lütfen bir komşu gibi bunu gösteriverin. Eğer sizden bir komşu gibi hoş münasebet görürsem, ben de aynı şekilde davranır, yanımıza gelen herkesi size geri göndeririz." diye karşılık veriyordu (AKAK, tom 1, N: 816, 1866: 607). Tabii bu yanıt Rus komutanlığını ikna etmediği gibi, Gence Hanlığı üzerinde baskı oluşturmak için eline bahane de geçmiş oluyordu.

General Knoring dönemindeki baskı ve tehditler, Sisianov'un göreve başlamasından sonra da aynı şekilde devam etti. Yeni genelkomutan Tiflis'e varınca ilk işi Gürcü tahtına iddiada bulunan ar ailesi ve yandaşlarını ber-

taraf etmek oldu. Bunu yaptıktan sonra şahzade Aleksandr bahanesiyle Cevat Han'a baskı kurmaya başladı. Sisianov'a göre genç şahzadeye sahip çıkması Cevat Han'ın, Rusya'ya "*meydan okuması*" için yeterli bir sebepti. Ama yine de ilk işi yukarıda belirttiğimiz gibi Cevat Han'dan ilginç taleplerde bulunması oldu. Nitekim 25 Şubat 1803'te Cevat Han'a yazdığı mektupta, Rusya'ya sadakatini kanıtlaması adına oğlu Uğurlu Ağa'yı Tiflis'e emanet olarak göndermesini talep etti (AKAK, tom 2, N: 1169, 1868: 587-588). Cevat Han bu talebe hiçbir karşılık vermedi. Hal böyle olunca Gence üzerine yürümek için bahane bulan Sisianov, yılsonuna doğru Gence kalesini kuşatma altına alındı.

Sisianov'un baskı kurduğu diğer bir hanlık da Nahçıvan Hanlığı'ydı. 6 Şubat 1803'te Nahçıvan hanı Kelbali Han'a bir mektup yazan Sisianov, ondan İran'da tutsak bulunan Ermeni katalikosu Danil'in Erivan'a geri dönmesine yardımcı olmasını istedi (AKAK, tom 2, N: 1270, 1868: 633). Kelbali Han bu mektuba yanıt vermedi. Bunun üzerine Sisianov 5 Mayıs 1804'te daha sert içerikli bir mektup yazarak tehditler savurmaya başladı. Bu kez handan Nahçıvan kalesini Rus ordusuna teslim etmesini, imparator Aleksandr'a sadakatini ilan ederek ona bağlanmasını ve Rusya'ya yılda 80 bin ruble değerinde haraç vermesini talep etti. Bu talepleri kabul etmesi halinde Kelbali hanın eski haklarına sahip olarak yönetimde bulunacağını, aksi halde kendisinin Nahçıvan'ı ele geçireceğini ve hanın sonununun Cevat Han gibi olacağını söyledi (AKAK, tom 2, N: 1272, 1868: 634).

Özellikle Gence'nin işgali sonrasında hanlıklara baskı daha da arttığı, hanlar Cevat Han'ın öldürülmesiyle korkutulmaya çalışıldı. Bizzat Knez Sisianov'un yazdığı mektuplarda Cevat Han'ın Rusya imparatorluğuna başkaldırdığı için cezalandırıldığı ve bunun da Tanrının rızasına uygun olduğunu belirtildi. Onun akibetini yaşamak istemeyenlerin derhal imparator Aleksandr'a sadakat etmesi ve kendilerinden istenen taleplere olumlu yanıt vermesini vurgulandı.

Şeki Hanlığı da Sisianov'un tehdit ettiği hanlıklardan biriydi. Üstelik bazen tehditlerinde diplomatik uslubu aşarak aşağılayıcı kelimeler de sarfeden Rus genelkomutanı 9 Ocak 1804'te Şeki hanı Mehmet Hasan Hana yazdığı mektupta, "Sinek kartalla, yahut da tavşan aslanla savaşılabirmi? Emredersem Nuha Hanlığı da Gence gibi yok olur..." diyerek ondan derhal Rusya tabiyetine geçmesini istiyordu. Diğer yandan Karabağ, Şirvan ve Bakü hanlarına gönderdiği mektuplarda da kalelerin Rus ordusuna bırakılmasını tavsiye ediyordu (AKAK, tom 2, N: 1277, N: 1342, N: 1419, 1868: 636, 661, 697).

Dolayısıyla örneklerden de gördüğümüz üzere, Rus genel komutanının diplomatik usluba aykırı olarak Azerbaycan hanlarını tehdit ve baskıyla korkutmaya çalıştığı kaynak eserlerde açıkça belirtilmektedir. Fakat kaynak eserler bunu olması gereken hal gibi değerlendiriyor, Rus silahı ve gücüne karşı çıkmanın hanlar için büyük bir hata olduğunu, Cevat Han'ın da bu hatasının sonucunu canıyla ödediğini söylüyorlardı. Yalnız bu tehdit ve baskıların işe yaradığı da bir gerçektir. Nitekim Rus işgali öncesinde birlik

olamayan ve kendi aralarında çatışan hanlar, Gence Hanlığının ele geçirilmesinden sonra birer birer Rus tabiyetine geçmişlerdir.

2. Kuzey Azerbaycan Hanlıklarına Karşı Rusya'nın Askerî Operasyonlara Başlaması

I. Pavel döneminde Rusya'nın Fransa ile kurduğu yakın ilişki İngiltere'yi hayli kızdırmış, bu nedenle İngiliz hükümeti Sir John Malcom'u elçi olarak İran'a göndererek derhal ticaret ve siyaset anlaşmaları imzalamışlardı. Anlaşmalara göre İngiliz tacirleri İran'da her türlü vergiden muaf tutulmuş, her hangi bir silahlı dış müdahalede ise İran'ın savunulacağı vaat edilmişti (İsmayıl 1997: 208-209).

Fakat Çar I. Aleksandr'ın tahta oturmasıyla Rusya ve İngiltere arasındaki buzlar erimiş, bu kez Fransa ile ipler tamamen kopmuştu. İki taraf arasında başlayan yeni dostluk sürecinde Rusya'nın Güney Kafkasya'daki faaliyetleri artık İngiltere'yi eskisi gibi endişelendirmediğinden bu durum Rusya'ya daha serbest hareket etme fırsatı doğurmuştu. Ayrıca Osmanlı Devletinin de Mısır meselesinden dolayı Fransa ile problem yaşadığından bölgeye pek karışmadığı görülmüş, Rusya'ya itiraz edebilecek tek güç olarak sadece İran kalmıştı. Halbuki çar I. Aleksandr İran'ı çok ciddi bir rakip olarak görmüyordu. Bu yüzden kesinlikle Hazar kıyılarına inmeği, Kür nehriyle Hazar Denizi arasındaki bölgeye sahip olarak Gürcistan'a ulaşım yolunu açmayı ve böylece Orta Asya'ya rahat bir şekilde çıkmayı planlıyordu.

2.1. Car-Balaken Bölgesinin İşgali

Doğu Gürcistan'ın ilhakından sonra Çarlık Rusya'sı Azerbaycan'ın işgaline başladı. Öncelikli hedef Gürcistan'ın kuzey doğusunda yerleşen sınır bölgesi Car-Balaken'in² ele geçirilmesi oldu. Her ne kadar dönemin Rus komutanları ve tarihçileri Tiflis'e saldıracakları tehlikesi olduğundan dolayı Car-Balaken halkı üzerine yürümek zorunda kaldıklarını iddia etseler de knez Sisianov'a göre, Car-Balaken eski Gürcistan topraklarıydı³ ve yeniden Gürcistan'a katılmalıydı. Sisianov açıkça müttefik ve Rusya himayesini kabul eden her komşuya karşı saygılı davranacaklarını, buna karşı gelenleri ise Rus silahının gücüyle kesinlikle yok edeceklerini belirtiyordu (Dubrovin, tom 4, 1886: 79). Görüldüğü gibi Rus orduları genelkomutanının tek amacı

² Car-Balaken halkı, Doğu Gürcistan ile Şeki Hanlığı arasındaki bölgede varlıklarını sürdüren, Car-Balaken, Tala, Kateh, Muhah ve Cınıh köyleri birliğinden oluşan bağımsız bir Müslüman topluluktur. Bölge askeri ve stratejik anlamda son derece önemli bir yerdedir. Nitekim Kuzey Kafkasya ile Gürcistan arasındaki geçit noktaları da bölge halkının kontrolü altındaydı. Daha geniş bilgi için: Arzu Memmedova, *Car-Balaken Camaatlığı: XVII. Esrin Sonu XIX. Esrin Evvelerinde*, Bakı 2009, UniPrint Yayınları.

³ Nitekim Car-Balakenlilerle Rusya arasında arabulucuk yapmak isteyen Şeki Hanı Mehmet Hasan Han'a yazdığı mektupta, onun teklifini reddetti. Ayrıca Car-Balaken bölgesinin eskiden Gürcü prenslerinin arazisi olduğunu, lakin Gürcistan'daki siyasi olaylar nedeniyle 80 yıldır oradan ayrıldığını ve ondan sonra da Gürcü halkı için hep tehdit oluşturduğunu ifade etmektedir. Bkz: *Akti Sobranniyeye Kavkazskoyu Arheograficheskoyu Komissiyeyu*, tom 2, N: 1383, s. 683; ayrıca, Nikolay Dubrovin, *İstoriya Voyni İ Vladıçestva Russkih Na Kavkaz*, tom 4, Sankt Peterburg 1886, Tipografiya İ. N. Skorohodova, s. 79.

vardı. Bu, Gürcistan'a komşu olan bütün hanlıkların Rusya himayesine girmesiydi. Buna itiraz eden hanlıkları işgal edeceğini açıkça söylüyordu.

Yukarıda Gürcü şahzadesi Aleksandr'ın Gence Hanlığında bulunduğunu ve Rus komutanlığının istemesine rağmen Cevat Han'ın onu vermediğini zikretmiştik. Cevat Han daha sonra onu Car- Balaken bölgesine yollamıştı. Şahzadenin Car-Balaken'de ikamet etmesi Knez Sisianov'un işine geliyordu. Zira bölgeye yürüş için eline bahane geçmişti.

Derhal bölge yöneticilerine mektup yazan Sisianov, şahzadenin kendilerine verilmesini talep etti, itiraz edilmesi durumunda ise Car-Balaken'lileri Rus silahıyla mahvedeceğini söyledi (Potto, tom1, 1887: 321). Fakat Car-Balaken halkı, Gürcü şahzadesinin misafir olarak geldiğini ve misafirin teslim edilmesinin kendi geleneklerine uygun bir davranış olmayacağını bildirdiler (Aliyarlı 2009: 579). Bunun üzerine Sisianov General Gulyakov'a yürüş için derhal hazırlık yapmasını ve bölgedeki gerçek durumun nasıl olduğuyla ilgili kendisini bilgilendirmesini emretti (AKAK, tom 2, N: 1382, 1868: 683). Böylece Gulyakov bütün hazırlıkların tamamlanmasından sonra 2 Mart'ta yaklaşık 1500 Rus, 5 bin Gürcü askeri ve 8 topla Car-Balaken üzerine yürüşe başladı. (Bogdanoviç 1869: 289).

Alazan Nehri kıyısında meydana gelen savaşta Car-Balaken'liler mağlup edildi, 9 Mart'ta Balaken ele geçirildi (Potto, tom 1, 1901: 72). Balaken'in alınmasından sonra Şeki hanı Mehmet Hasan hanın taraflar arasında arabulucuk girişimi başarısız oldu. Sisianov, General Gulyakov'a beklemeden yürüşü sürdürmesini ve Car'lıları Rusya'ya teslim olmaya mecbur etmesini emretti (Dubrovin, tom 4, 1886: 78). Böylece yürüşe devam eden Rus orduları 29 Mart'ta Car bölgesinin tamamını ele geçirmeğe muvaffak oldular.

Bölgenin işgalinden sonra ileri gelenlerden 9 kişi Tiflis'e davet edildi. Onlarla teslimiyete ve Rusya himayesine geçmelerine dair sözleşme imzalandı. Sözleşme şartlarına göre Car-Balaken'liler her yıl Rusya'ya 220 pud, yani 3520 kg ipek vergi vermeli, sadakatlerinin kanıtı olarak Rus genelkomutanının karargahına bir rehine göndermeli ve bölgelerinde Rus ordusu yerleştirmeliydi. Sözleşmeye şahzade Aleksandr'ı ve taraftarlarını aralarında barındırmamak maddesi de ekledni (Azerbaycan Tarihi, cilt 4, 2007: 17).

Fakat Car-Balaken'liler bu şartları pek önemsemediler. Hatta verdikleri sözlere rağmen bir de Sisianov'dan bazı taleplerde bulundular. Bu durum knezi çileden çıkarttı. Hal böyle olunca Sisianov bölge halkına 23 Haziran 1803'te mektup yazarak, "*Güçlü olanlar güçsüzle alışveriş etmez, ona sadece emreder*" diye tehditler savurdu. Ardından General Gulyakov komutasındaki Rus ordusu Ocak 1804'te tekrar Car-Balaken bölgesine girerek şehri yaktı (Aliyarlı 2008: 553). Oradan Zagatala'ya doğru ilerleyen ordu komutanı Gulyakov, yolda kuşatmaya alınarak öldürüldü. Buna rağmen Rus ordusu bölgenin tamamını ele geçirmeği başardı. Car-Balaken'lilerin mağlubiyetinden sonra İlisu Sultanına aşağılayıcı bir mektup yazan Sisianov, ondan derhal Rus himayesini kabul etmesini istedi (Potto, tom 1, 1901: 86). Bunun üzerine İlisu Sultanlığı da Rusya himayesine geçtiğini açıkladı.

2.2. Gence Hanlığının İşgali

Sisianov Car-Balaken'in istilasından sonra bölgenin en güçlü hanlıklarından biri olan Gence Hanlığını ele geçirmek üzere harekete geçti. Gence Hanlığı konumu itibarıyla adeta bütün Azerbaycan'a açılan kapıydı (İbragimbeyli 1969: 60). Kalenin alınması Azerbaycan'ın içlerine doğru Rus ordusunun ilerleyişini kolaylaştırabilirdi. Bu nedenle kale Ruslar için büyük öneme sahipti. Ayrıca Gence'ye sahip olunması halinde, diğer Azerbaycan hanlıklarının da derhal Rusya himayesini kabul etmeye başlayacakları tahmin ediliyordu.

Sisianov Gence üzerine yürümek için de bahane bulmakta hiç zorlanmadı. Nitekim ordusuyla Gence topraklarına yaklaştığında, Cevat Han'a mektup yazarak Gence'nin eski bir Gürcü toprağı olduğunu iddia etti. Lakin Cevat Han bu iddiayı reddederek, "Gence'nin Tamara döneminde Gürcistan toprağı olduğunu iddia ediyorsun, ama bu hikayeye kimse inanmaz. Çünkü Gürcistan, dedelerimiz Abbas Kulu Han ve diğerlerinin egemenliğı altında olmuştur. Bana inanmıyorsan, Gürcü ihtiyarlarına bunu sorabilirsin." diye yanıt verdi (AKAK, tom 2, N: 1173, 1868: 589-590).

Cevat Han, Ruslarla savaşı kaçınılmaz görüyordu. Bu nedenle bir takım hazırlıklar içindeydi. Nitekim daha önce aralarında husumet bulunan Karabağ hanlığıyla barış yaptı ve ilişkilerin yeniden tesisi dolayısıyla ondan 2 top hediye aldı. Ayrıca Gence kalesini tahkim etti, Ermenilerin ise savaş bölgesinden uzaklaştırılmasını emretti. Ermenilere güvenmemekte haklıydı. Zira Sisianov'un 30 Kasım'da onları Rus hizmetine davet etmesi ve onlara her türlü can ve mal güvenliğı vaadinde bulunması sonrası Ermenilerin Rusya'dan yana tavır takındıklarını tespit etmişti.

Sisianov önce tehditlerle Cevat Han'ı korkutmaya çalıştı. Ona yazdığı mektuplarda Rus ordusu karşısında direnemesinin mümkün olmadığını, bu nedenle kaleyi derhal teslim etmesi gerektiğini söyledi. Fakat Cevat Han tehditlerden korkmadığını, kimin zafer kazanacağını sadece Allah'ın bildiğini söyleyerek, Peterburg'tan Gence önlerine gelmekle knezin büyük bir hata yaptığını vurguladı. (AKAK, tom 2, N: 1173, 1868: 590). Ayrıca Sisianov'un kalenin teslimine dair yaptığı çağrılara, "Boş hayallere kapılma. Gence'ye yalnız cesedimi çığnedikten sonra girebilirsin" diye karşılık verdi (Potto, tom 1, 1887: 557).

Karşılıklı yazışma safhası sona erince savaş başladı. İlk savaş Gence'nin iki verstliğinde⁴ yerleşen Kuru Gobu adlanan yerde meydana geldi (Babazade 2012: 117). Cevat Han'ın ordusu mağlup olarak Gence kalesine çekilmek zorunda kaldı. Dönemin Rus kaynaklarına göre Genceliler geride 250 ölü bırakmışlardı (Dubrovin, tom 4, 1886: 140). Kaynaklarda ayrıca 200 Şemşeddil ve 300 Ermeni askerinin de Rus ordusuna katıldığı belirtiliyordu.

Yalnız bu iddiaların ne kadar tarihi gerçekliğı yansıttığı bilinmemektedir. Nitekim bize göre, Şemşeddilliler Rus ordusuna katılsalar bile bunu gönüllü olarak değil, mecburiyet karşısında yapmış olabilirlerdi. Zira yuka-

⁴ Verst, mil anlamına gelmektedir.

rıda vurguladığımız gibi bölge, daha önceden Gence'ye bağlı bir bölgeydi. Rus ordusuna bağlandığı sırada ise nüfuzun büyük çoğunluğu Gence'ye göç etmişti. Dolayısıyla tahminimizce kaynaklarda Şemşeddillilerin Rus ordusuna yardım ettiği iddiaları sırf propaganda amacıyla yazılmıştır.

Rus ordusu Gence kalesini kuşatmaya aldıktan sonra, Sisianov birkaç defa Cevat Hana mektup yazarak ondan teslim olmasını talep etti. Lakin her seferinde red cevabı aldı. Hal böyle olunca Ruslar 2 Ocak 1804'te kaleye taarruza başladılar (Babazade 2012: 116). İki koldan ilerleyen Rus ordusuna karşı Gencililer şiddetli direniş gösterdiler; fakat çatışmalar sırasında Cevat Han ile oğlu Hüseyingulu'nun ölümü Gencilileri hayal kırıklığına uğrattı. Hanın ve oğlunun ölümü sonrası daha fazla direnmenin anlamsız olduğuna karar veren Gencililer teslim oldular. Böylece hanlık Rus ordusu tarafından ele geçirildi.

Gence'nin ele geçirilmesi sırasında 1700 Genceli öldürüldü, 17724 kişi ise rehin alındı. Rusların kaybı ise 17 subay ve 227 askerden ibaretti (Zubov, tom 1, 1835: 51). Hanlık feshedildi ve Gürcistan'a bağlı bir vilayet haline getirildi. İşgal sonrasında Albay Belavin komutasındaki 17. Egerski Alayı kaleye yerleştirildi.

Sisianov Gence'nin işgalini 10 Ocak'ta Çar I. Aleksandr'a yazdığı mektupla haber verdi. Mektupta I. Aleksandr'ın eşinin şerefine şehrin isminin Yelizavetpol olarak değiştirilmesi teklif edildi. Bu teklif Çar tarafından da olumlu karşılandı. Böylece istiladan sonra şehrin ismi, çarın eşi Yelizaveta Alekseyevna'nın adına uygun Yelizavetpol diye değiştirildi. (Bogdanoviç 1869: 297). Eski ismi telaffuz edenlerin ise 1 ruble para cezasına çarptırılacakları kararlaştırıldı (İsmayıl 1997: 210).

2.3. Rus-İran Savaşı'nın Başlaması ve Rusya'nın Erivan'ı Kuşatması

Gence'nin alınması diğer Azerbaycan hanlıklarına, hatta Batı Gürcistan'ın İmereti, Mingreliya ve Abhazya prensliklerine karşı mücadelesinde Rusların işini hayli kolaylaştırdı. Çünkü Gence, önemli bir stratejik noktada yerleşiyordu. Gence'nin istilası ve Rusya'nın Azerbaycan içlerine doğru ilerleyişi uluslararası camiada tepkiyle karşılandı. İngiltere, Osmanlı Devleti, Fransa ve İran, Rusların daha fazla ilerlemesine itirazlarını bildirdiler.

Yalnız Osmanlı Devletinin o dönemde Rusya'nın faaliyetlerine karşı çıkacak gücü yoktu. Bölgede Rusya'nın faaliyetlerine sadece İran ciddi şekilde karşı çıkabilirdi. Ona da dış dünyadan destek gerekirdi. Destek ise İngiltere'ye'di. Zira Rusya'nın daha güneye inmesi, İngiltere'nin çıkarlarına uygun değildi, onun Hindistan'la olan ticareti sıkıntıya düşebilirdi. Bundan dolayı her ne kadar o dönemde Rusya ile normal ilişkiler içinde olsa da İngiltere, İran'ı Rusya aleyhine hareket etmek için teşvik ediyordu.

Dış desteği bulan İran, Mayıs 1804'te Rusya'dan ordularını Kafkasya'dan çekmesini istedi. Rusya bu talebi reddetti. 10 Temmuz'da iki taraf arasında diplomatik ilişkiler kesildi ve 9 yıl boyunca devam edecek Rusya-İran savaşı başladı. İran'ın amacı Erivan-Kazak ve Şuşa-Gence hattı üzerinden hareket ederek Tiflis'i almak, böylece kuzey vilayetlerinden "*gavurları*

süpürüp” atmaktı (Aliyarlı 2008: 561). Rusya’nın planı ise öncelikle Aras’ın kuzeyindeki diğer hanlıkları Rusya tabiyetine almaktı. Diğer yandan bölgede Rus ordusunun sayısı hayli az olduğundan Knez Sisianov, İran’a karşı büyük operasyonlar yapmayı düşünmüyordu.

İran ordusu hazırlıklarını sürdürürken, Knez Sisianov Gence’nin işgalinden sonra Erivan hanı Mehmet Han’a mektup yazarak, Rusya tabiyetini kabul etmesini ve kaleyi Rus askerine açmasını önerdi. Aslında Gence’nin işgalinden önce Mehmet Han, Rusya himayesini kabul etmeğe hazır olduğunu bildirmişti. Hanın istediği tek şey, görevde kalmasıydı. Oysa Sisianov onunla ilgili düşüncelerini açıklamakta ağır davrandı. Dahası İran ordusunun artık hazırlık yapmakta olduğunu duyunca Mehmet Han, kalesini tahkim ederek beklemenin daha doğru olacağına karar verdi. Halbuki kısa bir süre sonra Knez Sisianov ona mektup yazarak kaleyi almak üzere yola çıktığını belirtti (AKAK, tom 2, N: 1228, 1868: 614-615). Diğer yandan Erivan üzerine Rus ordusunun yürüşe başladığını duyan İran şahı Fethali Şah, derhal oğlu Abbas Mirza komutasındaki 50 binlik orduyu Aras’ın kuzeyine sevketti.

İran ordusuna kıyasla Erivan üzerine yürüyen Rus ordusu hayli zayıftı; sadece 12 top ve 4500 askerden ibaretti. Fakat buna rağmen 20 Haziran’da Eçmiedzin önlerinde ve Kemerli köyü yakınlarında meydana gelen savaşlarda İran ordusunu mağlup etmeği başardı. Ardından hızla ilerleyerek Erivan kalesini kuşatmaya aldı. Oğlunun mağlubiyet haberini alan Fethali Şah, 15 binlik bir ordu toplayarak Erivan üzerine hareket etti. Böylece Ruslar Erivan kalesini kuşatırken, İran ordusu da Rusları kuşatmaya aldı.

Ruslar tarafından kuşatılan Erivan kalesi birkaç gün boyunca toplarla dövüldü. Mehmet Han Sisianov’a elçi göndererek Rusya tabiyetine girmeğe hazır olduğunu açıklayarak ateşin durdurulmasını rica etti. Sisianov ise kayıtsız şartsız kale kapılarının Rus ordusuna açılmasını istedi. Bu arada kaleden Ruslara ateş açıldı. Sisianov buna çok sinirlenerek Mehmet Han’ı ikili oynamakla suçladı. Mehmet Han ise kendisini dinlemeyen bazı askerlerin Rus ordusuna ateş açmış olabileceğini söyleyerek kendini savundu (AKAK, tom 2, N: 1233, 1868: 616).

Sisianov yaklaşık iki ay boyunca Erivan hanını kaleyi teslim etmesi için ikna etmeğe çalıştı. Fakat Mehmet Han her defasında Fethali Şah ordusunun uzaklaşmasına kadar kendisine süre verilmesini istedi. Aslında ise iki tarafın düşmanlığını kendi çıkarı için kullanan Erivan hanı, büyük bir diplomatik başarı gösterdi. Neticede kaleyi Rus ordusuna açmadığı gibi, İran ordusunu bahane göstererek zaman kazanmayı da bildi.

Kuşatmanın uzaması Rus ordusu için hiç de elverişli değildi. Nitekim o sırada Gürcistan ve diğer işgal edilmiş Azerbaycan bölgelerinde Rus ordusu aleyhine isyanlar meydana çıkmıştı. Diğer yandan kışın yaklaşması ve askerlerin yiyecek yönünden sıkıntı çekmesi Sisianov’u zor durumda bırakıyordu. Bu yüzden kurmaylarıyla konuşan Sisianov, kuşatmanın kaldırılmasına karar verdi ve hızla Tiflis’e döndü. Daha sonra Astrahan sivil valisi knez Tenişev’e gönderdiği bir mektupta, İran ordusunun tarlaları yaktığını ve

beklediği yiyecek yardımını alamaması üzerine Tiflis'e geri dönmek zorunda kaldığını vurguladı (AKAK, tom 2, N: 1246, 1868: 620).

2.4. Karabağ ve Şeki Hanlıklarının İlhakı

Başarısız Erivan kuşatmasından sonra Tiflis'e dönen Sisianov, bölgedeki isyanları bastırdı. Ardından Karabağ Hanlığını Rusya İmparatorluğuna katmak üzere yeniden harekete geçti. Karabağ Hanlığı konumu itibarıyla hem İran, hem de Rusya için stratejik bir öneme sahipti. Rusya'ya göre burası "*hem Azerbaycan'a hem de İran'a açılan kapı*"ydı (AKAK, tom 2, N: 1436, 1868: 703). İran'a göre ise "*Güney Kafkasya'ya*" elde tutmak için kilit bir noktaydı. Dolayısıyla her iki devlet İbrahimhalil Han üzerinde baskı kurarak onu kendine yaklaştırmaya çalışıyordu. Kuşkusuz İbrahimhalil Han, Erivan seferi dönüşü Sisianov'un yeniden yazdığı davet mektuplarını dikkate almak zorundaydı.

Ordusuyla Gence'ye giden Sisianov, Karabağ hanına mektup yazarak onu Rusya himayesine davet etti. Aslında Gence'nin işgali ve Cevat Han'ın başına gelenler İbrahimhalil Han'ın gözünü çok korkutmuştu. Sisianov daha o dönemde İbrahimhalil hanı Rusya himayesini kabul etmeğe çağırılmıştı. Hatta itiraz ettiği takdirde akibetinin, Gence hanı Cevat Han'ın akibeti gibi olacağını söyleyerek tehditler savurmuştu (Mustafazade 2010: 183). İbrahimhalil Han'a gelince, Karabağ Hanlığının Rusya himayesine alınmasına sıcak bakıyor, fakat han olarak görevine devam etmek istiyordu. Ama bir yandan da Karabağ, İran ordusunun tehditleri altındaydı. Sarayda ise İran taraftarları ağırlıktaydı. İki taraftan birini seçmek İbrahimhalil Han için oldukça zordu. Bu yüzden saray ileri gelenlerinin fikrini sormak kararına geldi.

Fakat saraya ileri gelenleri Rusya himayesini kabul etmenin doğru adım olacağını söylediler. Bunu haber alan İran şahı Fethali, Tahran sarayında rehine olan İbrahimhalil Han'ın oğlu Ebülfet Ağa'yı beş binlik bir orduyla Karabağ üzerine gönderdi. Ebülfet Ağa'nın elinde babasına vermesi için Fethali Şah'ın yazdığı bir mektup da vardı (Mustafazade 2010: 185). Mektupta İran ordusunun Karabağ Hanlığında daimi yerleştirilmesi ve şahın izni olmadan hiçbir ciddi adım atılmaması yazılıyordu.

Lakin İbrahimhalil Han İran sarayının vaatlerine inanmadı. Üstelik Karabağ'a yaklaşmakta olan oğlu komutasındaki orduyu mağlup etti. Bu haber İran sarayını şaşırırken, Sisianov 16 Ocak 1805'te gönderdiği mektupta aldığı zafer dolayısıyla İbrahimhalil Han'ı kutladı (AKAK, tom 2, N: 1428, 1868: 700). Yalnız hanlığın merkezi Şuşa, İran sınırına sadece 80 verst mesafedeydi. Sisianov'a göre İran'ın yeni bir saldırı yapacağına beklenebilirdi. Bu nedenle Binbaşı Lisaneviç'i Karabağ'a göndererek İbrahimhalil Han'a acele etmesini, Rusya himayesine alınmasıyla Karabağ'ın İran tehditlerinden kurtulacağını vaat etti. Ayrıca han ile Gence'de görüşmek istediğini ve sunulan şartları kabul etmesi halinde taraflar arasında anlaşma imzalanacağını belirtti.

Rusya'nın baskıları sonuç verdi. İbrahimhalil Han bizzat müzakereler yapmak üzere Gence yakınlarındaki Kürekçay'da karargah kurmuş Sisianov'un karargahına gitti. Görüşmede İbrahimhalil Han'ın oğullarından Muhammedhasan Ağa, Mehdikulu Ağa, Hanlar Ağa ve saray efradı da bulunuyordu. Bu arada İbrahimhalil Han hem kızının kocası, hem de kayınbiraderi olan Şeki hakimi Selim Han'ı da Kürekçay'a davet etti. Selim Han, Şirvan hanı Mustafa Han'ın yardımıyla kardeşini tahttan indirerek Şeki hanı olmuştu. Yalnız Şeki'de kardeşi ve taraftarları ona şiddetle muhalefet ediyorlardı. Bu yüzden kendisine destek arıyordu. Dolayısıyla kayınpederinin daveti üzerine derhal Kürekçay'a yollandı (Aliyev 1995: 280).

Böylece 14 Mayıs 1805'te Kürekçay'da Rusya ile Karabağ Hanlığı arasında anlaşma imzalandı. 11 maddelik anlaşmaya göre İbrahimhalil Han, Rusya İmparatorluğunun egemenliği altına girmeği kabul ederek bağımsız dış siyaset yapmayacağına, Çar hazinesine 8 bin çervon⁵ vergi vereceğine ve Şuşa kalesine Rus ordusu yerleştireceğine söz verdi. Rusya ise İbrahimhalil Han ailesinin hanlığın yegane varisleri olduğunu, lakin hanlıktaki her değişiklikte Çarın bunu onaylaması gerektiğini, ancak iç işlerine asla karışılmayacağını taahhüt etti (AKAK, tom 2, N: 1436, 1868: 705). Anlaşmada ayrıca Şuşa kalesine 500 kişilik Rus ordusunun yerleştirilmesi, İbrahimhalil Han'ın da kendi torununu Tiflis'e, Sisianov'un karargahına göndermesi gibi hususlar da yer alıyordu.

Anlaşma Rusya'nın Karabağ Hanlığını bir devlet gibi tanıması açısından çok mühimdi. Karabağ Hanlığı anlaşmaya sonuna kadar sadık kaldı. Fakat Rusya, verdiği sözleri ve yükümlülüğünü yerine getirmeyerek anlaşmayı bozdu. Nitekim aradan 1 yıl geçince Rus askerleri bir baskın yaparak İbrahimhalil Han ve ailesini katlettiler. Bu durum aslında Rusya'nın Azerbaycan Hanlıklarına karşı ne türlü düşmanlık beslediğini, karşılıklı saygıya dayalı değil, güçlünün zayıfı ezmesi ve yok etmesi şeklinde bir siyaset benimsediğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Dolayısıyla İbrahimhalil Han ve ailesinin katledilmesi Rusların Güney Kafkasya'daki çirkin siyasetlerinin acı bir kanıtı olarak tarihe geçmiştir.

Kürekçay Anlaşmasından sonra Sisianov, Çar I. Aleksandr'a gönderdiği raporda Karabağ'ın konum itibariyle hem Azerbaycan'a hem de İran'a açılan bir kapı olduğunu belirterek böylece Gürcistan'ın Bakü ile hayli yaklaştığını vurguluyordu. Ona göre, sonbaharda Bakü'yü de Rusya tabiyetine aldıktan ve Kür ile Aras nehirlerinin kavuşma noktasındaki Salyan'ı Şemahı Hanlığından kopardıktan sonra, Astrahan'la Güney Kafkasya arasında kurulacak ticari yolla Azerbaycan'ın doğal servetleri Rusya'ya taşınacaktı. Nitekim Rusya'dan gelen gemilerin yüklerini boşalttıktan sonra, Karabağ ve Şemahı'dan ipek, Gence'den ise zey⁶ olarak Astrahan'a gideceği raporda açıkça dile getiriliyordu. O sıralarda Gence'de zeyin bir pudu 80 kopek⁷ iken

⁵ Altın para

⁶ Şap

⁷ Rus madeni parası

Astrahan'da ise 15 rubleydi (AKAK, tom 2, N: 1436, 1868: 703). Görüldüğü gibi Rusya'nın Güney Kafkasya'ya yerleşmek istemesinin ana nedeni ticaret yollarına sahip olmak ve ele geçirdiği bölgelerdeki zenginlikleri taşıyarak Rusya'ya ulaştırmaktı.

Kürekçay'da Şeki hanı Selim Han'ın da hazır bulunduğunu söylemiştik. Aslında Gence'nin işgalinden sonra Sisianov, o sırada Şeki hanı olan Mehmet Hasan Han'a tehdit dolu bir mektup göndererek onu Rusya himayesine davet etmişti. Fakat Mehmet Hasan Han bu talebi olumsuz karşıladığı gibi, Rusya'ya karşı verdikleri mücadelede Car-Balaken halkının yanında yer almıştı. Bu yüzden Sisianov ondan nefret ediyordu. Diğer yandan ise Mehmet Hasan Han ile kardeşi Selim Han arasında Şeki tahtı uğrunda yıllardır mücadele sürüyordu.

Selim Han ağabeyini tahttan indirmek için Rus ordusuna müracaat etmeğe karar verdi. Bu nedenle 2 Nisan 1804'te Sisianov'a mektup yazarak Rus tabiyetine geçmek istediğini bildirdi. Ayrıca 7000 çervon vergi vermeğe ve kalede Rus askeri yerleştirmeye hazır olduğunu vurguladı (AKAK, tom 2, N: 1278, 1868: 637). Fakat Sisianov bu mektuba cevap vermedi. Hal böyle olunca Selim Han, Şamahı hanı Mustafa Han'la anlaştı. Onun desteğiyle kardeşi Mehmet Hasan'ı tahttan indirmeği başardı. Fakat Mustafa Han, Selim Han'ı kandırmaya çalışarak onun tahta geçmesine engel olmaya çalıştı. Bunun üzerine Selim Han, Şeki halkının desteğini alarak hanlık tahtına oturdu (İsmayıl vd. 1997: 23). Selim Han'ın tahta oturmasından sonra Sisianov, 13 Şubat 1805'te bir mektup yollayarak onu kutladı ve yanında olacaklarını belirtti. Lakin bunun karşılığında Selim Han'dan oğlunu emanet olarak Tiflis'e göndermesini, yılda 7000 çervon vergi vermesini ve 500 Rus askerini kaleye yerleştirmesini talep etti. Şartları kabul etmesi halinde Selim hanın Gence'ye gelmesini ve orada taraflar arasında anlaşma imzalamaları gerektiğini vurguladı (AKAK, tom 2, N: 1289, 1868: 642).

Bu arada 1805 yılının Mart ayında Şamahı hanı Mustafa Han, ordusuyla Şeki Hanlığına yaklaştı. Bunu haber alan Sisianov, Albay Akimov komutasında 2 top ve 300 askerden ibaret bir orduyu Selim Han'a yardıma gönderdi. Dehne yakınlarında meydana gelen çatışmada 6 binlik Mustafa Han ordusu mağlup edildi (Dubrovin, tom 4, 1886: 427). Selim Han, Şamahı güçlerini takip ederek hanlığı ele geçirmek istedi. Ancak Sisianov buna izin vermedi. Ardından Albay Tarasov'u Şamahı hanına göndererek, Selim Han'a düşmanlık etmesi halinde onu cezalandıracağı uyarısını yaptı.

Sisianov Şeki halkına pek güvenmiyordu. Zira Selim Han'ın Rusya himayesine girmesine karşı çıkabileceklerinden endişe duyuyordu. Bu nedenle 22 Mart'ta Şeki ileri gelenlerine bir mektup yazdı. Mektupta hanlığın Rusya tabiyetine alındığını haber vererek bu karara itiraz edenlerin kesinlikle affedilmeyeceğini vurguladı (AKAK, tom 2, N: 1296, 1868: 645). Sonra da Selim Han'a bir mektup yazarak onu Gence yakınlarındaki Kürekçay'a beklediğini söyledi.

Böylece Selim Han da 21 Mayıs'ta Sisianov'un tekliflerini kabul ederek Rusya ile anlaşma imzaladı. Anlaşmaya göre Selim Han her yıl 7000 çervon

vergi vermeği ve 500 kişilik Rus askerini kalede yerleştirmeye taahhüt etti. Ayrıca kendi oğlu küçük olduğundan Şeki ileri gelenlerinden beş beyin oğlunu iki yıllığına emanet olarak Tiflis'e göndermeği, iki yıl sonra ise kendi oğlunu vermeği kabul etti (İsmayıl vd. 1997: 23). Böylece Karabağ Hanlığından sonra Şeki Hanlığı da Rusya'nın egemenliği altına girmiş oldu.

2.5. Şirvan Hanlığının İlhakı

Önce Karabağ, ardından Şeki Hanlığının Rusya tabiyetine geçmesi üzerine Abbas Mirza komutasındaki 10 binlik İran ordusu 1805 yazında yeniden Aras Nehri'nin kuzeyine geçti. Hızla Cebrayıl Bağları mevkiine ilerleyen İranlılar, Rus ordusunu bozguna uğratarak Şuşa kalesini kuşattılar. Bunun üzerine Şuşa'da karışıklıklar başladı. Rus askerleri Karabağlıların ihanet edeceğinden ve kale kapılarını İran askerlerine açacağından korktular (Potto, tom 1, 1901: 199). Şuşa'daki ordu komutanı Binbaşı Lisaneviç, Sisianov'a rapor yazarak han ve ailesi dışındakilerin İran ordusunun gelişine hayli sevindiklerini iddia etti (Dubrovin, tom 4, 1886: 443). Şuşa'nın elden çıkması bütün Karabağ'daki Rus çıkarlarına zarar verebilirdi. Bu nedenle Sisianov önce Karabağ'daki tek güvenilir müttefiklerine, Ermenilere mektup yazarak onları İran ordusuna karşı cesaretle savaşmaya çağırdı (Guliyev 2010: 94). İkinci mektubu da İbrahimhalil Han'a gönderdi. Ondan torununu Tiflis'e, Rus genel komutanlığı karargahına emanet olarak yollamasını ve İran ordularına karşı kaleyi savunmasını talep etti (Dubrovin, tom 4, 1886: 444).

İran ordusu Şuşa'yı kuşatma altında tutarken Gence'den Albay Karyagin komutasında 500 kişilik bir Rus gücü Karabağ'a yaklaşıyordu (Azerbaycan Tarihi, cilt 2, 1964: 9). Lakin Şuşa önlerine vardığında, İran ordusunun kuşatmasına düştüler. Bunun üzerine iki ordu arasında başlayan çatışmalar 11 gün devam etti. Albay Karyagin yaralandı. Lakin Rus askerleri son anda kuşatmadan kurtulmayı başararak Gence'ye kaçmak zorunda kaldılar. İran ordusu bu savaşı kazandı; ancak kaçan Rus ordusunu takip etme cesareti gösteremedi.

Rus ordusunun Şuşa önlerinde mağlup olması üzerine knez Sisianov bizzat orduyla Tiflis'ten Gence'ye doğru harekete geçti. Bunu haber alan Abbas Mirza, fırsatı değerlendirmeği düşünerek Tiflis üzerine yola koyuldu. Lakin Zeyem adlı mevkide, önu Albay Karyagin ordusu tarafından kesilince büyük kayıplar vererek Gazah bölgesine geri çekildi. Orada karargahını kurarak bölgedeki herkesi Rusya aleyhine isyana çağırdı. Lakin başarılı olamadı. Üstelik Gazahlılar İran ordusuna ani baskın yaparak Abbas Mirza'yı yaraladılar. Bunun üzerine İran ordusu Erivan tarafına çekilmek zorunda kaldı (Azerbaycan Tarihi, cilt 2, 1964: 9).

Böylece 1805 yılının yazında Rus ordusunu Azerbaycan'dan çıkarmak için harekete geçen İran ordusu Tiflis'e varamadan geri dönmek zorunda kaldı. İran tehlikesi geçtikten sonra Knez Sisianov, Bakü'ye doğru hareket emrini verdi. Lakin öncelikle Bakü yolu üzerindeki Şirvan Hanlığıyla uzlaşma sağlanmalıydı.

Gence'nin işgalinden sonra Şirvan hanı Mustafa Han'a, Rusya tabiyetine geçmesi için teklif yapılmıştı (AKAK, tom 2, N: 1341, 1868: 661). Fakat Mustafa Han, Azerbaycan'ın diğer hanlıkları üzerinde egemenliğinin tanınması ve kendisinden vergi istenmemesi mukabilinde Rusya tabiyetine geçeceğini bildirmişti (Azerbaycan Tarihi, cilt 2, 1964: 10). 1600 asker ve 10 toplu ilerleyen Knez Sisianov, Bakü yolunda yeniden Şirvan hanına aynı teklifte bulundu.

Fakat Şamahı'nın 5 verstlik mesafesinde Mustafa Han kuvvetleri Rus ordusunun önünü kesti. Büyük bir çatışma yaşanmadı. Rus askerlerinin birkaç el ateş açması üzerine Mustafa Han askerleri kaçmaya başladı. Knez Sisianov, 14 Aralık'ta Mustafa Han'a mektup yazarak Şirvan toprağına girdiğini belirtti ve ona halkını boşuna öldürmemesini, derhal teslim olmasını söyledi (AKAK, tom 2, N: 1360, 1868: 672). Silah ve ateş gücüne göre Şirvan ordusundan daha güçlü olan Rus ordusu karşısında direnmenin anlamsız olacağına karar veren Mustafa Han, başkent Şamahı'yı terkederek Fit Dağına çekildi. Hal böyle olunca Sisianov ona bir mektup daha yazarak "*Fit Dağında olsanız bile sizinle görüşeceğim*" diye tehditler savurdu (Potto, tom 1, 1901: 221). Mustafa Han çaresiz kaldı. Rus genel komutanının karargahına gitmeğe ise çok korkuyordu. Bu nedenle taraflar arasında açık sema altında görüşme gerçekleştirilmesini talep etti (Dubrovin, tom 4, 1886: 484).

Görüşme gerçekleşti ve 25 Aralık'ta anlaşma imzaları atıldı. Böylece Mustafa Han da Rusya tabiyetine geçmeği kabul etti. Anlaşma şartları daha önce Karabağ Hanlığıyla bağlanmış Kürekçay Antlaşmasının şartlarıyla hemen hemen aynıydı. Dolayısıyla Şirvan Hanlığı da başka devletlerle anlaşma yapmaktan vazgeçtiğini açıkladı. Rusya'ya ise yılda 8 bin çervon vergi ödemeği, Çar ordusunu erzakla temin etmeği ve Şamahı vilayetinden geçen kervanların güvenliğini sağlamayı sözünü verdi. Rusya'ya gelince, hanlık idaresinde Mustafa Han'ın kalacağını ve hanlığın iç işlerine karışmayacağını taahhüt etti (Bayramova 2009: 79). Şamahı kalesinde Rus ordusunun yerleştirilmesi konusuna sıcak bakmayan Mustafa Han, alternatif olarak Kür Nehri'ne yakın bir yerde kale inşa edebileceğini teklif etti. Bu teklif Rus tarafınca kabul edildi. Böylece Şirvan Hanlığının ilhakından sonra Rus ordusu için Hazar kıyıları ve özellikle Bakü'ye kadar yol tamamen açık hale geldi.

2.6. Sisianov'un Bakü Yürüyüşü ve Öldürülmesi

1805 yılında İran'ın Azerbaycan topraklarına sokulması ve Ruslarla yeniden çatışmaların başlaması üzerine Knez Sisianov, Hazar'daki Rus donanmasına derhal Gilan limanına doğru hareket etmesi talimatını vermişti. Harekat planına göre Rus askerleri Enzeli'ye çıkarak Reşt'i alacak ve oradan da Tehran için tehdit oluşturmak adına Kazvin'e ilerleyecekti (Potto, tom 1, 1901: 223). Geri dönüşte ise Bakü kalesini alarak oraya Rus askerleri yerleştirilecekti. Bu görevin icrası Astrahan'daki Rus garnizonu komutanı tuğgeneral İrinarh Zavalışin'e havale edilmişti.

Rus donanması Temmuz 1805'te Astrahan'dan Enzeli'ye doğru yola koyuldu, Enzeli ve Peribazar bölgelerini ele geçirdi fakat Reşt şehrini ala-

madı. İran ordusunun güçlü mukavetiyle karşılaşan Rus donanması, büyük kayıplar vererek Enzeli'ye geri döndü. Fakat İran Şahının Gilan'a büyük bir ordu sevketmesi haberi alınınca, orada da durmanın imkansız olduğuna kanaat getirildi. Bunun üzerine 26 Temmuz'da Rus donanması Enzeli'den ayrılarak Bakü önlerine yaklaştı (İskenderova 1999: 107).

Bakü hanı Hüseyinkulu Han'a şehri teslim etmesi çağrısı yapıldı. Fakat han bu çağrıyı reddetti. Hal böyle olunca 15 Ağustos'ta Bakü kalesi Rus donanması tarafından dövülmeğe başlandı. Bakü kalesinden de bu ateşlere şiddetli bir şekilde karşılık geldi. Zavalışın'ın emriyle kuruya çıkan Rus askerleri Bakü civarındaki belli mevzileri ele geçirdiler. Fakat yapılan bütün saldırılar Bakülüler tarafından püskürtüldü. Diğer yandan Kuba hanı Şeyh Ali'nin büyük bir orduyla Bakü'ye yardıma geldiği haberleri geldi (Zubov tom 1, 1835: 184). Hal böyle olunca 8 Eylül'de Zavalışın, Bakü'nün teslim olmadığını kabul ederek, boşuna beklemenin faydasız olduğuna karar verdi. Böylece donanmasına Lenkeran yakınlarındaki Sara adasına çekilmesi talimatını verdi. 9 Eylül'de Rus donanması Bakü kuşatmasını kaldırdı. Sara adasına çekilen donanma knez Sisianov'dan gelecek emri beklemeğe koyuldu.

Zavalışın oradan knez Sisianov'a bir mektup yazarak başarısız olduklarını itiraf etti. Sisianov mektubu okuyunca çılgına döndü ve 2 bin kişilik askerle gidip bizzat Bakü'yü alacağını söyledi (Zapiski Sergeya Alekseyevicha Tuchkova 1908: 256). Bakü'yü ele geçirmeden geri dönmesinden dolayı Tuğgeneral Zavalışın'ı sert bir şekilde azarladı (Dubrovin 1866: 471). Lakin yine de ona donanmayı alarak Bakü önlerine gitmesini ve Hüseyinkulu handan kalenin teslimini talep etmesini emretti (Potto, tom 1, 1901: 227).

Bakü Ruslar için çok önemliydi. Stratejik bir noktada bulunan şehir, aynı zamanda çok mühim bir ticaret limanıydı. Sisianov Bakü'ye hareket etmeden önce Hüseyinkulu Han'a bir mektup yazdı. Mektubunda kalenin Rusya tabiyetine girmesi gününü sabırsızlıkla beklediğini söyleyerek, "Tuğgeneral Zavalışın'ın teklifleri doğrultusunda kaleyi teslim etmezseniz, ya kale duvarlarının dibinde ölürüm, yahut da daha önce Gence adlanan Yelizavetpol'u ele geçirdiğim şekilde kaleyi alırım." diye bitirdi sözlerini (AKAK, tom 2, N: 1516, 1868: 742).

Mektubu gönderdikten sonra yaklaşık 1600 asker ve 10 topla, Kür Nehri boyunca ilerleyerek Bakü'ye yaklaştı (Fadeev 1960: 125). Bu sırada Zavalışın'ın donanması da Bakü önlerine vararak demirlemişti. Knez Sisianov Bakü'ye yakın Nahar Bulak çölünde karargah kurduktan sonra, Hüseyinkulu Han'a bir mektup daha gönderdi. Mektupta kalenin teslimine dair hazırlanmış olduğu anlaşma şartları yazılıydı. Yalnız daha önceki Karabağ, Şeki ve Şirvan Hanlığıyla bağlanmış anlaşmalara kıyasla, Bakü hanına sunulan şartların hayli ağır olduğu dikkat çekiyordu. Nitekim Hüseyinkulu Han'a sunulan şartlara göre, Bakü'nün tüm geliri Rusya hazinesine bırakılmalı, şehir yönetimi Rusların oluşturacağı yeni yönetime teslim edilmeli ve kalede 800 veya 1000 Rus askeri yerleştirilmeliydi. Hüseyinkulu Han ise tahttan vazgeçmeli, karşılığında ise 10 bin ruble maaşla hayatına devam etmeliydi.

Kuşkusuz bu şartlar daha önceki hanlara sunulan şartlara göre hayli ağırdı. Zira daha önceki hanlar Rus tabiyetine geçseler bile makamlarını kaybetmemişlerdi. Ancak Bakü hanından makamını bırakması isteniyordu. Hüseyinkulu Han bu nedenle mektuba hiçbir cevap vermedi. Hal böyle olunca Knez Sisianov 1 Şubat'ta yeniden ona mektup yazmak zorunda kaldı. Bu kez Hüseyinkulu Han'a, halkı ölüme sürüklememesini, kaleyi derhal teslim etmesini, boşuna bekleyerek zamanını çalmamasını ifade etti.

Sisianov'un gönderdiği mektuplarda dikkat çeken bir nokta ise Rusların Bakü'ye neden talip olduklarının açıkça belirtilmesiydi. Örneğin, Knez tarafından 2 Şubat'ta yazılan mektupta, Bakü'nün liman şehri olmasından dolayı orada kesinlikle Rus askerlerinin yerleşmesi gerektiği vurgulanıyor, şehirde Rus tüccarlarının sıkıştırılmasına ve gelirlerin han ailesinin eline geçmesine sıcak bakılmadığı açıkça ifade ediliyordu. Bir diğer husus ise, bu taleplerin Hüseyinkulu Han tarafından kabul edilmeyeceğinin bilinmesiydi. Sisianov buna da çözüm bularak, alaylı bir şekilde ona kendisini savunmasını tavsiye ediyordu (AKAK, tom 2, N: 1525, 1868: 746).

Hüseyinkulu Han zor bir seçim karşısındaydı. Zira kalesi hem karadan hem de denizden kuşatma altına alınmıştı. Fazla direnmesinin mümkün olmadığını anlıyordu. Bu nedenle Sisianov'un teklifini kabul etmek zorunda kaldı. Lakin şehrin anahtarlarını bizzat kneze takdim etmek istediğini haber verdi. Bunun üzerine Bakü kalesinin önünde Sisianov ve Hüseyinkulu Han'ın buluşması kararlaştırıldı.

8 Şubat sabahı Sisianov, yanına Gürcü knezi Elizbar Eristov'u alarak karargahından ayrıldı ve hanla buluşmak için Bakü kalesine yakın Goşa Kapı adlı yere gitti. Bu sırada Hüseyinkulu Han da, yanında İbrahim bey adlı bir şahısla görüşme mahalline vardı. Kalenin anahtarları kneze takdim edilirken iki el ateş sesi duyuldu. Sisianov ve yanındaki Gürcü knezinin cansız bedenleri yere yuvarlandı. Ardından hançerle başları kesilerek İran'a gönderildi (Krivenko 1893: 152). Cesetler ise kaleye götürüldü (Zapiski Sergeya Alekseyevicha Tuchkova 1908: 258).

Sisianov'un öldürülmesi üzerine kaleden Rus ordusu üzerine şiddetli top atışları başladı. Çaresiz kalan Tuğgeneral Zavalışin, askerinin ve erzağın yetersiz olduğuna karar vererek kuşatmaya derhal son verdi. Böylece Rus askerleri gemilere doluşarak yeniden Sara adasına çekildiler. Bu kez de Bakü ele geçirilemedi. Aslında ise Bakü'nün işgali sadece bir süreliğine ertelenmiş oldu. Çünkü Sisianov'un öldürülmesinden sonra onun yerine atanmış Graf İvan Gudoviç döneminde, ertesi yıl şehir ele geçirildi.

2.7. İbrahimhalil Han'ın Öldürülmesi ve Şeki'de İsyan

Sisianov'un katlinden sonra genelkomutanlığa graf İvan Gudoviç atandı (Kafkazskiy Kalendar 1851: 396). Gudoviç Kafkasya bölgesini çok iyi tanıyordu. Kendisi hem II. Katerina, hem de I. Pavel dönemlerinde bölgede görev yapmıştı. Fakat Sisianov'un Güney Kafkasya siyasetini pek tasvip etmiyor, onun hatalı davrandığını düşünüyordu (Potto, tom 1, 1901: 402). Ona

göre, Sisianov'un sertlik yanlısı tutumu olmasaydı, ölümünden sonra bölgede büyük karışıklıklar çıkmazdı.

Gerçekten de Sisianov'un ölümünden sonra Azerbaycan hanlarının bazıları, yaptıkları anlaşmanın sona erdiğini düşünerek tereddütte kaldılar. Tam da günlerde İran ordusu yeniden Aras Nehri'nin kuzeyine geçerek Karabağ'a yaklaşması, hanları Rusya'dan ayrılmak noktasında cesaretlendirdi. Bu arada Abbas Mirza komutasındaki 20 binlik İran ordusu Şuşa önlerine varınca şehir halkı ve Rus askerleri tedirgin oldu. Şuşa'da bulunan az sayıdaki Rus ordusu komutanı Binbaşı Lisaneviç, İbrahimhalil Han'dan derhal İran ordusuna karşı savaşmasını talep etti. Lakin hanın elinde 20 binlik orduya karşı savaşacak bir güç yoktu. Binbaşı Lisaneviç ise İbrahimhalil Han'ın bu tavrını, Şuşa'yı İran ordusuna teslim etmeğe çalışmak olarak yorumladı.

Bu arada İbrahimhalil Han, şehrin kuşatma altında olmasına rağmen ailesini de alarak Şuşa'ya yakın Hankendin'e taşındı. Tabii bunu ailesinin güvenliği adına yapmıştı. Fakat onun bu tavrı Binbaşı Lisaneviç'in kuşkularını daha da arttırdı. Bunun üzerine Lisaneviç'in emriyle Rus ordusu Hankendin'e baskın yaptı. Açılan ateşler sonucunda İbrahimhalil Han ve ailesi öldürüldü (Eliyarlı 2009: 596).

Dönemin Rus kaynakları bu olay dolayısıyla binbaşı Lisaneviç'i haklı çıkarmaya çalışmaktadırlar. Nitekim onların iddiasına göre, İbrahimhalil Han kaleyi İran ordusuna teslim etmek için gizli görüşmeler yapmaktaydı. Dahası damadı Şeki hanı Selim Han'la birlikte İran tarafına kaçmaya çalışıyordu. Lisaneviç ise bunu haber almıştı. Binbaşının amacı sadece hanın bu faaliyetine engel olmaya çalışmaktı. Onu Hankendin'de yakalayıp gözaltına almak istemişti. Oysa hanın çadırına yaklaşıldığı sırada meydana gelen karışıklıkta Rus askerleriyle karşılıklı çatışma yaşanmış ve bunun neticesinde han ailesi öldürülmüştü (Dubrovin, tom 5, 1887: 39).

Lisaneviç bu olaydan dolayı askeri mahkemede sorguya çekildi, lakin aklandı (Potto, tom 1, 1901: 241). Onun suçsuz bulunması bile Rus askeri yönetiminin Azerbaycan'da keyfi uygulamalar yaptığının açık bir kanıtı olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca her ne kadar dönemin kaynakları İbrahimhalil Han'ı suçlu gösterebilirler de Lisaneviç'in derhal görevden alınarak yerine Tuğgeneral Nebolsin'in atanması onların iddialarını çürütmektedir. Nitekim Rus yönetimi de meydana gelen bu olaydan rahatsız olmuştu. Aksi halde Binbaşı Lisaneviç derhal görevinden alınmazdı.

İbrahimhalil Han'ın öldürüldükten sonra 1806 Haziranında, Şuşa'yı kuşatmış İran ordusuyla Rus ordusu arasında Askeran yakınlarında şiddetli bir savaş meydana geldi. Ağır yenilgi alan İran ordusunun esas unsuru geri çekilmek zorunda kaldı. Yalnız ordunun bir unsuru Şeki ve Şirvan'a, diğeri de Bakü yönünde ilerlemeğe devam ediyordu. Bakü'nün İran güçlerince ele geçirilmesi, Rusya için Güney Kafkasya'da ciddi sıkıntılara yol açabilirdi. Dolayısıyla Bakü ve Derbend'e sahip olmayan Rus İmparatorluğu için Karabağ ve Şirvan'daki başarıların pek bir anlamı kalmıyordu (Azerbaycan Tari-

hi, cilt 4, 2007: 27). Bu nedenle Rus askeri yönetimi derhal Bakü üzerine hareket için yeni bir ordu hazırlamaya başladı.

Lakin İbrahimhalil Han ve ailesinin öldürülmesi olayı Şeki'de duyulunca Selim Han, isyan ederek Rus ordusunun hanlıktan ayrılmasını istedi. Ardından şehir yakınlarındaki Rus askeri komutanı binbaşı Parfenov'u önce tutukladı, ardından Albay Karyagin'e ulaştırması için bir mektup vererek onu serbest bıraktı. Selim Han mektubunda, isyan etme nedenini açıkça yazmıştı:

"İbrahimhalil Han ve ben, ahlaksızlık yaparak kendi dindaşımız olan hükümdardan yüz çevirerek Rusya'nın tabiyetine girdik, biliyorsunuz.. Bunu bize yardım edesiniz ve biz güven içinde yaşayalım diye yaptık.. Oysa İbrahimhalil Han'a teşekkür etmek yerine onu yalnız bıraktınız.. O, iki ay boyunca sizinle konuşmaya çalıştı. Ama ahlaksız Binbaşı Lisaneviç kendi davranışlarıyla onu hep yüzüstü bıraktı... Sonunda benim bacımı da öldürdünüz.. Bu ihanetiniz sonrasında ben size artık nasıl güvenebilir, hanlığında ordunuzu barındırabilirim?.." (Dubrovin, tom 5, 1887: 59).

Rus askeri yönetimi Selim Han'ı haklı buluyordu. Nitekim yeni genelkomutan Gudoviç, Çar I. Aleksandr'a gönderdiği mektubunda Lisaneviç'i suçluyor, Selim Han'ın, kızkardeşinin öldürüldüğü için isyan ettiğini açıklıyordu. Dolayısıyla Rus ordusunun Şeki'den kovulmasını da bir "*Asyali kızgınlığının*" sonucu diye niteliyordu (Potto, tom 1, 1901: 256). Fakat yine de Rus ordunun Şeki'den tamamen kovulması onun hiç hoşuna gitmemişti. Bu yüzden Bakü konusunu hallettikten sonra Selim Han'la hesaplaşmayı düşünüyordu.

2.8. Bakü'nün İşgali

Derbent ve Bakü alınmadan Azerbaycan'a tam olarak sahip olunmayacağını anlayan Çarlık Rusya'sı Graf Gudoviç'in göreve başlamasıyla yeniden harekete geçti. 22 Haziran 1806'da Derbent yeniden, bu kez temelli şekilde ele geçirildi. Eylül'de ise Sergey Bulgakov komutasındaki Rus ordusu Hazar kıyısı boyunca Bakü'ye doğru ilerlemeğe başladı.

Rus ordusunun güneye doğru inmekte olduğunu haber alan Abbas Mirza, karşılaşmaktan çekinerek Ağsu'ya yöneldi. Bu sırada Bakü'ye yaklaşan Bulgakov, halkın güvenini kazanmak adına, oğlu genç yarbay Bulgakov'u bir mektupla şehre yolladı (Debu 1829: 174). Mektuba yanıt olarak Hüseyinkulu Han, yakınlarından biri olan Kazım beyi Bulgakov'la görüşmek üzere Rus karargahına gönderdi. Kazım bey, hanın bağışlanması karşılığında şehri teslim edeceklerini, aksi halde sonuna kadar direneceklerini belirtti (İskenderova 1999: 114).

General Bulgakov daha önce Rus ordularının Bakü önlerine kadar geldiklerini, fakat şehri alamadan geri çekildiklerini bildiği için savaşı değil, karşılıklı anlaşmayı makbul görüyordu. Bu nedenle Kazım beyin teklifine sıcak baktı, hatta kendi oğlunu yeniden onunla birlikte Bakü'ye gönderdi.

Bu sırada şehir halkında büyük bir tedirginlik vardı. Zira kale hem karadan hem de denizden kuşatmaya alınmıştı. Hüseyinkulu Han'da da tedirgindi. Dahası bu kez yardım olmaksızın Rus ordusu karşısında fazla direnemeyeceğini düşünüyordu. İran ordusu Ağsu'ya çekildiğinden, Derbent işgale uğradığından, Kuba hanı ise korktuğundan yardım edecek kimse yoktu. Bu yüzden Hüseyinkulu Han, gizlice şehirden çıkarak kaçmaya karar verdi. Ailesini alarak önce Guba'ya, oradan da İran'a gitti. Şehir halkı ise hanın kaçtığını duyunca çaresiz kalarak şehrin anahtarlarını general Bulgakov'a teslim etti. Böylece 3 Ekim 1806'da Bakü işgal edildi, hanlık lağvedilerek Rusya'nın vilayetlerinden birine çevrildi (Voennaya Ensklopediya, tom 4, 1911: 349-350).

3. Rus- İran Çatışmalarının Şiddetlenmesi ve Gülistan Anlaşması

Bakü'yü ele geçirdikten sonra General Bulgakov, Guba'ya doğru hareket etti. Ona göre, Derbent'ten Bakü'ye uzanan yol üzerinde yerleşen Guba Hanlığının ele geçirilmemesi Bakü için de tehlike oluşturuyordu. Rus generalinin şehre yaklaşmasını duyan Guba hanı Şeyhali, kale kapısına çıkarak affedilmesi için Rus karargahına haber yolladı. Yalnız Graf Gudoviç, Bulgakov'a derhal bir mektup yazarak, Şeyhali'nin kesinlikle Guba'ya dönmesine engel olmasını emretti. Hal böyle olunca Şeyhali kaleye geri dönemedi, dağlara kaçmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Rus ordusu hiçbir engelle karşılaşmadan Guba'ya girdi ve hanlık Rusya'ya birleştirildi.

Bakü ve Guba Hanlıklarının ele geçirilmesinden sonra Graf Gudoviç, Rus ordusunu Şeki isyanını yatırmak üzere görevlendirdi. Ayrıca Tiflis'te bulunan General Nebolsin'e de ordusuyla Şeki'ye gitmesi talimatı verildi. Bunun üzerine 2000 kişilik ve 8 topluk Rus ordusu Şeki önlerine vardı. Şeki hanı Selim Han ise sadece 1000 kişilik askeriyle kalesini savunmaya çalışıyordu. Buna rağmen Şekililer kaleden yakıcı maddeler atarak direnmeğe çalıştılar. Fakat 22 Ekim'deki son Rus taarruzuna boyun eğdiler. Ertesi gün Rus askerleri kaleye girdi. Selim Han kaçtı. Çatışmalarda Şekililerden 500 kişi öldü. Rusların kaybı ise sadece 23 kişiydi. Böylece Şeki hanlığındaki isyan bastırıldı (Voennaya Ensklopediya, tom 17, 1914: 55).

Bakü ve Guba Hanlıkları işgal edilip, Şeki'deki isyan bastırıldıktan sonra Ağsu'da bekleyen İran ordusu Azerbaycan'dan ayrılmak zorunda kaldı. Böylece Çarlık Rusya'sı 3 yıl gibi kısa bir sürede Talış, Erivan ve Nahçıvan hariç, Azerbaycan'ın kuzeyindeki hanlıkların hepsini ele geçirmeğe muvafak oldu. Talış Hanlığının ele geçirilmesini ise İran'la yaşanan savaşın gidişatına bıraktı (Aliyev 1995: 281).

Fakat Rusya artık operasyonlara ara vermediğini düşünüyordu. Zira Osmanlı Devleti ile muhtemel savaş öncesi risk almak istemiyordu. Ayrıca Güney Kafkasya'da ele geçirdiği bölgelerde sağlam bir şekilde yerleşmesi için İran'la savaşı durdurması gerekirdi. Gerçi Rusya'nın bir planı daha vardı. Bu, İran'la Osmanlı Devletinin arasını açabilmek ve hatta başarırsa İran'ı Osmanlı Devleti ile savaştırmaktı. Rusya dışişleri bakanı Baron Budberg, 14 Kasım 1806'da Graf Gudoviç'e gönderdiği mektupta bu konuyla özellikle

ilgilenmesini talep ediyordu (AKAK, tom 3, N: 795, 1869: 424). Fakat Gudoviç'e göre İran şahı ile uzlaşabilmek hiç de kolay değildi. Nitekim 16 Şubat 1807'de Budberg'e gönderdiği cevap mektubunda, elinden geldiği kadar gayret edeceğini belirtiyordu (AKAK, tom 3, N: 805, 1869: 431-432).

Dışişleri bakanının talimatına uygun olarak Graf Gudoviç, Ekim 1806'da Binbaşı Stepanov'u Aras Nehri'nin sınır olarak kabul edilmesi ve derhal barış yapılması teklifiyle İran sarayına yolladı. Rusya hatta Kars, Erzurum ve Bayazıt'ın uzlaşması sağlanması halinde İran'a bırakabileceğini vaatetti. Fakat buna rağmen İran şahı, Aras'ın kuzeyindeki Azerbaycan topraklarına ve Gürcistan'a olan iddiasından vazgeçmedi (Fadeev 1960: 137). Dolayısıyla taraflar arasında uzlaşma imkanları tükendi.

Kuşkusuz İran sarayının Rus teklifini geri çevirmesinde Avrupa devletlerinin rolü büyüktü. Nitekim Fransa imparatoru Napolyon tam bu dönemde, Rusya'ya karşı İran ve Osmanlı Devletini yanına çekmeğe çalışıyordu. Hatta 1807 başlarında İran şahına bir mektup yollayarak, "*Rus ordusunun Güney Kafkasya'dan kovulması için Fransız ordusunun İran kıyılarına çıkmasına müsaade etmesini*" ondan rica etti. Fakat İran şahı bu teklife olumsuz yanıt vererek Rusların Aras Nehri'nden aşağı inmesini tahmin etmediğini, Fransızların ise İran kıyılarına asker çıkarmasının kendileri için epey risk oluşturduğunu söyledi (Petrov 1885: 292).

Ama buna rağmen taraflar arasında görüşmeler devam etti. 4 Mayıs 1807'de ise Prusya'nın Finkenştayn kentinde bir ittifak anlaşmasına varıldı. Anlaşmaya göre Napolyon, İran'ın Gürcistan ve Azerbaycan'la bağlı iddialarını onaylıyor, karşılığında ise askeri eğitim için İran'a Fransız subayları göndermeği kabul ediyordu. Bu anlaşmadan haberdar olan Graf Gudoviç, Ferhali Şah'ın bakanı Mirza Şefi'ye gönderdiği mektupta Fransa'nın verdiği vaatleri tutmayacağını belirterek İran'ın aslında Rusya ile ittifak yapmasının doğru olacağını söyledi. Mektupta ayrıca Osmanlı Devletinin Doğu vilayetlerinin ele geçirilmesi için İran'a yardımda bulunabileceklerini de yineledi (Petrov 1885: 302).

Bu arada Avrupa cephesinde işler Rusya'nın arzu ettiği gibi gelişmiyordu. Nitekim Fransızlar karşısında Rus ordusu pek tutunamıyordu. Hatta 2 Haziran 1807'de Frinland yakınlarında alınan yenilgi, Rusya'yı savaştan çekilmek için arayışlar içine soktu. Böylece Fransa ile yapılan müzakereler 25 Haziran 1807'de Tilsit kentinde bir anlaşma imzalanmasıyla sonuçlandı (Mihaylovskiy-Danilevskiy 1846: 382). Rusya'nın Fransa ile anlaşarak savaştan çekilmesi ile daha önce Fransa ve İran arasında bağlanmış anlaşmanın hiçbir geçerliliği kalmadı.

Fransa ile savaşa son verilirdi. Ama Osmanlı Devleti ile hem Balkanlar'da, hem de Kafkas cephesinde savaş tüm şiddetiyle devam ediyordu. Bu arada Fransa'nın Rusya ile anlaşması sonrasında İngiltere ile İran arasında bir yakınlaşma başladı. Bu nedenle 1808 yılında Tahran'a giden İngiliz elçilerinin faaliyetleri sonucunda, İran yeniden Rusya'yı Güney Kafkasya'dan atmak için askeri operasyona başlamaya karar verdi.

Böylece 10 binlik İran ordusu yeniden Aras Nehri'ni geçerek Erivan'a doğru hareketlendi. Rus genelkomutanı Graf Gudoviç de bunu haber alınca 3 binlik ordusuyla İran sınırına doğru hamle yaptı. Amacı İran ordusuna arkadan yaklaşarak ona ani darbe indirmektir. General Nebolsin'i ise Nahçıvan'a yürümesi için görevlendirdi. Nahçıvan'a ilerleyen Rus ordusu Ekim ayında çok zorlanmadan şehri ele geçirdi. Fakat Rusların Erivan kuşatması uğursuz oldu. Bunun üzerine her iki bölgeden de çekilmek zorunda kaldılar. Bu mağlubiyet Graf Gudoviç'in prestijine ağır bir darbe indirdi, sonuçta 1808 yılında istifa etti. Onun yerine 5 Mart 1809'da Aleksandr Tormasov atandı (Dubrovin, tom 5, 1887: 227).

Yeni genelkomutan General Tormasov göreve başlayınca İran'la müzakereler yapmak yolunu denedi, lakin 1809 yazında İran ordularının Gence üzerine saldırması bu planı suya düşürdü. Rus ordusunun harekete geçtiğini duyan Abbas Mirza, açık çatışmadan çekinerek Gence'den vazgeçti ve Erivan'a çekildi.

Aynı günlerde Rusya-İran arasında Karabağ yakınlarında yeniden barış görüşmeleri başladı. Görüşmeler sırasında en sıkıntılı konulardan biri Talış Hanlığı konusu oldu. Aslında Talış hanı Mir Mustafa, Rusya'nın himayesi altına girmek istiyordu. Fakat İran tarafı elinden geldiği kadar buna engel oluyordu (Potto, tom 2, 1902: 161). Bu konuda İngiltere hükümeti de İran'a destek veriyor, Tahran'da bulunan İngiliz elçisi Talış Hanlığından, Rusya ile her türlü irtibatı koparması gibi ilginç taleplerde bulunuyordu (İbragimbeyli 1969: 105).

Anlaşıldığı gibi işler hayli karmaşık hale gelmişti. Çünkü Rus ve İran tarafının yanı sıra İngiltere de Talış Hanlığıyla ilgileniyordu. Tabii onun ilgisi hanlığın Rusya eline geçmemesiydi. Zira Talış'ın Rusya'ya tabi olması, İran'ın kuzey bölgelerinin tamamen Rus tehdidi altına düşmesi anlamına geliyordu. Rus tarafı ise, Talış'ı Bakü'ye açılan kapı olarak gördüğünden İran'ın bu bölge üzerinde hak sahibi olmasına keskin itirazını bildiriyordu.

Görüşmeler sırasında general Tormasov, İran tarafından Talış Hanlığı'nın bağımsızlığını tanımasını talep ediyordu. Fakat İran temsilcisi Mirza Bezyürk buna şiddetle karşı çıkıyordu. Hal böyle olunca Tormasov, Talış Hanlığına saldırılmayacağına dair iki taraf arasında bir anlaşma yapılmasını istedi; İran temsilcisi buna da itiraz ederek o sırada Nahçıvan'da bulunan Abbas Mirza ile konuyu istişare etmesi gerektiğini bildirdi. Abbas Mirza konuyla ilgili açıklamasında, taraflar arasındaki barış çabalarının Talış Hanlığı yüzünden bozulmasının hoş olmadığını vurgulayarak, konunun görüşmelerde gündeme gelmemesini tavsiye etti.

Fakat görüşmelerin devam ettiği bir sırada 11 binlik İran ordusu aniden Talış Hanlığına saldırdı. Başkent Lenkeran şehri İran orduları tarafından yağmalandı. Mir Mustafa Han'ı Rusya'dan uzaklaştırmak ve Rus ordusunun Hazar kıyılarıyla güneye inmesini engellemek amacıyla yapılan bu saldırıdan sonra İran ordu komutanı Ferecullah Han, Talış hanından derhal Rusya himayesinden ayrılmasını ve oğlunu rehine olarak İran'a gönderme-

sini talep etti. Fakat hem Mustafa Han, hem de Lenkeran halkı bu talebi kesin bir dille reddetti.

Diğer yandan Rus generali Tormasov, İran güçlerini Talış Hanlığından atmak için birtakım çalışmalar yapıyordu. Öncelikle 20 Ağustos 1810'da Bakü'deki askeri garnizon komutanı General Panin'e mektup yazarak derhal Talış kıyılarına donanma göndermesini emretti (AKAK, tom 4, N: 794: 1870: 597). Donanmayı alarak bölgeye giden Yüzbaşı Çeleyev, İran ordusuna bölgeyi terketmesi için bir ultiatom verdi. Güçlü Rus donanmasının bölgeye yaklaşması Ferecullah Han'ı korkuttu. Nitekim bu yüzden Yüzbaşı Çeleyev'in talebine olumlu yanıt vererek ordusunu Talış topraklarından çıkardı (Dubrovin, tom 5, 1887: 248).

İşte bu gelişmeler yüzünden Rusya ve İran arasındaki müzakereler bir kez daha durma noktasına geldi. Hiç şüphesiz İngiltere ve Osmanlı Devleti de bu müzakerelerin bitmesini arzuluyorlardı. Haliyle, taraflar arasında bir uzlaşmaya varılamaması her ikisini memnun etti. Osmanlı Devletine göre, Rus ordusunun farklı cephelerde savaşması ve yorgun düşmesi işine geliyordu. İngiltere ise Rusya'nın daha fazla güneye inmesini istemiyordu.

Taraflar arasında müzakereler sona erdikten sonra Tiflis'e dönen General Tormasov Karabağ, Şeki, Şirvan hanlarına derhal asker toplamalarını, hem kendi vileyetlerini korumalarını hem de Rus ordusuna yardım etmelerini emretti. Ardından İran güçlerine karşı savaşacak ordusunu iki kısma ayırdı: ilkinde General Nebolsin'i görevlendirerek Karabağ'a gönderdi. İkincisine ise Tuğgeneral Portnyagin'i atayarak Pambak ve Şuragil vilayetlerinin muhafazası için görevlendirdi.

Şahzade Abbas Mirza da orduyu iki kısma ayırdı. İlk kısım olan 30 binlik orduya kendisi komuta ederek önce Karabağ'a, oradan da Gürcistan içlerine doğru ilerlemeği düşünüyordu. Kardeşi Muhammet Ali hana havale ettiği 15 binlik diğer ordunun ise önce Erivan hanının ordusuyla birleşmesini, ardından Rus ordusunu Pambak ve Şuragil'den çıkarma faaliyetinde bulunmasını istiyordu. Daha sonra ise bu birleşik orduların, Ahalkelek ve Kars Paşalarıyla buluşarak İmereti prensi Solomon'a yardım etmeleri ve ona Kartaliniya bölgesine akınlar yapması için destek olmaları gerekirdi.

Abbas Mirza ordusundan 2 binlik bir İran gücü, 15 Mayıs'ta yürüğe başlayarak öncelikle Mehri'yi ele geçirdi. Yalnız bir ay içinde Albay Kotlyarevski komutasındaki Rus güçleri İran ordusunu mağlup ederek bölgeyi geri almayı başardılar. Ardından ilerleyerek Aras Nehri yakınlarında bekleyen Ahmet Han komutasındaki 8 binlik İran ordusuna ağır bir darbe indirdiler.

Karabağ'dan dışarı atılan Abbas Mirza, bu kez Erivan Hanlığı bölgesinden geçerek Pambak ve Şuragil'e yürümeği denedi. Dahası Rus ordusuna karşı birlikte hareket etmek için Ağustos ayında Osmanlı Devleti ile anlaşma bile yapıldı. Bunun üzerine Erivan hanı Hüseyinkulu Han, Ahılkelek'te Osmanlı ordusuyla birleşerek oradan Şuragil'e ilerlemek için ordusuyla bölgeye gitti (İbragimbeyli 1969: 116). Lakin General Tormasov komutasındaki Rus ordusu bu birleşik orduyu da mağlup etmeyi başardı.

Bu plan da işe yaramayınca İran ordusu 10 Eylül'de Şemşeddil bölgesine saldırdı. Fakat bölge halkı milis güçleriyle kendini savunarak şiddetli bir direniş gösterdi. Neticede 14 Eylül'de Rus ordusunca ani baskına uğrayan İranlılar, büyük bir yenilgi alarak çekilmek zorunda kaldılar. Böylece İran 1810 yılında Rusları Güney Kafkasya'dan atmak için yaptığı bu faaliyetlerinde de başarısız oldu.

Abbas Mirza artık yeni çatışmalardan çekinerek Ruslarla barış masasına oturmaya karar vermişti (Azerbaycan Tarihi, cilt 4, 2007: 34). Ama Napolyon'un Mart 1812'de Rusya'ya saldırması İran'ı biraz rahatlattı. Diğer yandan 6 Mayıs 1812 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Budapeşte'de imzalanan anlaşmadan sonra Rus ordusunun büyük kısmı Avrupa cephesine kaydırılmıştı. Bunu fırsat bilen İran, Haziran ayında Rusya ile devam eden barış görüşmelerini keserek, içinde İngiliz subaylarının da olduğu 20 binlik bir orduyla Karabağ'a saldırdı. Lakin General Kotlyarevski komutasındaki Rus ordusuna yenilmekten yine kurtulamadı. Buna rağmen Temmuz'da iki binlik bir askerle Gence ve Şeki'ye yürüyen İranlılar, yerli halkın Rus ordusuna destek vermesiyle yeniden büyük bir hezimete uğradılar (Azerbaycan Tarihi, cilt 2, 1964: 19).

Lakin hayli güç kaybetmesine rağmen İran ordusu son bir hamle daha yapmak niyetindeydi. Bu kez seçilen hedef yine Talış Hanlığıydı. Ağustos 1812'de 20 binlik bir orduyla saldırıya geçen İranlılar, az sayıdaki Rus askerini mağlup ederek hanlığın merkezi Lenkeran şehrine girdiler. Bu galibiyet sonrası moralleri yükselen İranlılar, Ekim başlarında Abbas Mirza komutasında Aras kıyısındaki Arslandüz'de toplanmaya başladılar. Yaklaşık 30 binlik bu ordunun hedefi öncelikle Karabağ'a ilerlemek, oradan Şeki'ye, arkasından da Kahetiya üzerinden Gürcistan'a yürümektir. Fakat hiç beklemedikleri bir anda, General Kotlyarevski ani bir hamleyle bu orduya sarsıcı bir darbe indirdi (Voennyy Ensklopedichekiy Leksikon, tom 1, 1852: 609-611). Yeni Rus genelkomutanı olarak atanan Nikolay Rtişev, 31 Ekim'de Çar I. Aleksandr'a gönderdiği bir raporda bu galibiyet dolayısıyla ayrıntılı bilgiler verdi (AKAK, tom 5, N: 843, 1873: 684).

Aslandüz mağlubiyetinden sonra İran bir daha Karabağ civarına ordu sevk edemedi. Ama yine de Talış Hanlığına saldırdı. Talış hanı Mir Mustafa Han başkentten kovuldu, şehir tekrar yağmalandı. Rus genelkomutanı Rtişev bunu haber alınca, General Kotlyarevski'yi bölgeye gönderdi. 21 Aralık'ta Talış bölgesine giren 2000 binlik Rus ordusu, Lenkeran kalesini kuşattı. Birkaç defa kalenin teslim edilmesiyle bağlı şehirdeki İran garnizonu komutanına teklifler yapılırsa da olumsuz yanıt alındı. Hal böyle olunca Rus ordusu şiddetli saldırıya başlayarak 1 Ocak 1813'te kaleyi İran ordusundan geri aldı. Lenkeran'daki İran ordusuna yardım için yolda olan Abbas Mirza, haberi duyunca hanlık arazisine yaklaşmaya cesaret edemeyerek geri döndü (Voennyy Ensklopedichekiy Leksikon, tom 8, 1855: 170-171).

Böylece Şah yönetimi İran'a açılan kapı olarak gördüğü Lenkeran kalesini de kaybetti. Artık daha fazla savaştığı gücü kalmamıştı. Bu sebeple Rusya'nın daha da güneye inmemesi için derhal barış görüşmelerine başla-

maya karar verdi. Taraflar arasında İngilterenin arabuluculuğuyla görüşmeler hız kazandı. Neticede 12 Ekim 1813'te Karabağ'ın Gülistan köyünde barış anlaşması imzalandı (Yuzefovich 1869: 208-214). 11 maddeden ibaret anlaşmanın şartlarına göre İran, Nahçıvan ve Erivan hanlıkları hariç, Aras Nehri'nin kuzeyindeki Azerbaycan toprakları ve Doğu Gürcistan'ın tamamının Rusya'nın egemenliği altına geçmesini kabullenmek zorunda kaldı (Yuzefovich 1869: 210).

Gülistan Antlaşmasıyla Azerbaycan topraklarının ikiye bölünmesinin temeli atıldı. Nitekim bu anlaşmayla Nahçıvan ve Erivan hariç, Aras Nehri'nin kuzeyindeki Azerbaycan toprakları Rusya'nın egemenliği altına girerken, güneydeki topraklar da İran'a bırakıldı. Fakat birkaç yıl sonra İran, antlaşmanın şartlarının ağır olduğu düşüncesiyle yeniden Rusya'ya savaş açtı. Hiç şüphesiz İran'ın bu cesaretli adımı atmasının diğer bir nedeni de 19 Kasım 1825'de Çar I. Aleksandr'ın ölümüydü.

1826 yazında yeniden Rusya-İran savaşı başladı. İran yine mağlup oldu, 1828'de Rusya ile masaya oturarak Türkmençay Antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Galip Rusya bu kez Erivan ve Nahçıvan Hanlıklarını ele geçirebildi. Dolayısıyla Türkmençay Antlaşmasıyla Aras Nehri sınır olmakla, kuzeydeki Azerbaycan toprakları Rusya'nın, güneydekiler ise İran'ın nezaretine geçti ve Azerbaycan kalıcı olarak ikiye bölündü.

Sonuç

Çarlık Rusyası I. Petro ile başladığı Güney Kafkasya'ya sahip olma siyasetine nihayet ki I. Aleksandr döneminde nail oldu. Tabii Doğu Gürcistan'ın gönüllü şekilde Rusya'ya bağlanması Ruslar için epeyce kolaylık sağladı. Aksi halde Rusların Kafkasya'da tutunması bile oldukça zor olabilirdi.

XVIII. Yüzyılın başında dünya siyasetinin en sıcak noktası Güney Kafkasya'ydı. Rusya'nın sıcak denizlere inme siyaseti bölgeyi adeta ateş çemberine çevirmiştir. Nitekim dönemin büyük devletleri Fransa, İngiltere, Rusya, İran ve Osmanlı Devleti, bu bölgeye sahip olmak için bir birleriyle kıyasıya yarışmışlardır. Dolayısıyla Rusya'yı durdurmak için Osmanlı Devleti ve İran fiili olarak savaş verirken, Fransa ve İngiltere diplomatik baskı yapmayı tercih etmiştir.

Fakat Rusya çok şanslı olmuştur. Çünkü Kafkasya'nın Hıristiyan unsurları olan Gürcü ve Ermeniler ona yardım etmişlerdir. Diğer yandan Azerbaycan hanlıklarının da bir birleriyle kavgalı olmaları Rusların işine gelmiştir. Ayrıca bazı hanların, bölgelerinde güçlü konuma gelmek için zaman zaman Rusya'nın yardımına müracaat etmeleri, Rusya için bulunmaz bir fırsata çevrilmiştir.

Kuşkusuz Çar I. Aleksandr döneminde Rusya'nın Azerbaycan'ı işgal etmesinde Knez Pavel Sisianov'un rolü çok büyük olmuştur. Öncelikle her türlü nezaket ve merhametten uzak bir insan olan Sisianov, Kafkasya genelkomutanlığına atandıktan derhal sonra şiddet yanlısı bir siyaset izlemeye başlamıştır. Bu nedenle Azerbaycan hanları üzerinde baskılar kurmuş, onlara mektuplar yazarak Rus silahıyla tehditler savurmuştur. Fakat onun bu

şiddet yaklaşımı bölgede nefretle karşılanmıştır. Bunun sonucu olarak da 1806 yılında Bakü kalesi önlerinde öldürülmüştür.

Sisianov'un genelkomutanlığı döneminde Şemseddil, Car- Balaken, Gence bölgeleri işgal edilmiş, Karabağ, Şeki ve Şirvan hanlıkları anlaşmalar ile Rusya tabiyetine girmiştir. Rusların Erivan üzerine olan yürüşü başarısız olmuş, son Bakü seferi ise Sisianov'un öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Bakü ve Kuba hanlıkları Sisianov'dan sonraki genelkomutan Graf Gudoviç döneminde ele geçirilmiştir.

Çar I. Aleksandr döneminde Rusya ve İran, Azerbaycan uğrunda yaklaşık 9 yıl savaşmıştır. İran Rus ordularını Güney Kafkasya'dan çıkarma faaliyetlerinde başarısız olmuş, sonunda 1813'te Gülistan Antlaşmasını imzalayarak Nahçıvan ve Erivan hanlıkları hariç, Aras Nehri'nin kuzeyindeki Azerbaycan toprakları ve Doğu Gürcistan'ın tamamının Rusya'nın egemenliği altına geçmesini kabullenmek zorunda kalmıştır. Sonuçta Çar I. Aleksandr döneminde Rusya, ele geçirdiği bölgelerde tutunmayı ve Osmanlı Devleti ile İran'a da bunu kabul ettirmeği başarmıştır.

KAYNAKÇA

Yayınlanmış Arşiv Vesikaları

AKAK- *Aktı Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyu* (1866). tom 1, Tiflis: Tipografiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskago.

AKAK- *Aktı Sobranniye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyeyu* (1868). tom 2, Tiflis: Tipografiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskago.

AKAK- *Aktı Sobranniye Kavkazskoyu Arheograficheskoyu Komissiyeyu* (1869). tom 3, Tiflis: Tipografiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskago.

AKAK- *Aktı Sobranniye Kavkazskoyu Arheograficheskoyu Komissiyeyu* (1870). tom 4, Tiflis: Tipografiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskago.

AKAK- *Aktı Sobranniye Kavkazskoyu Arheograficheskoyu Komissiyeyu* (1873). tom 5, Tiflis: Tipografiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskago.

Kaynak Eserler

"Aslanduz", *Voennyi Ensiklopedicheskiy Leksikon* (1852). tom 1, Sankt Peterburg: V Tipografiy Staba Voenno-Uchebnih Zvedeniy.

"Baku", *Voennaya Ensklopediya* (1911). tom 4, Moskva: Tipografiya T-va İ. D. Sitina.

"Lenkoran", *Voennyi Ensiklopedicheskiy Leksikon* (1855). tom 8, Sankt Peterburg: Tipografiya Shtaba Voenno-Uchebnih Zavedeniy.

"Nuha", *Voennaya Ensklopediya* (1914). tom 17, Moskva: Tipografiya T-va İ. D. Sitina.

- Bogdanoviç Modest İvanoviç (1869). *İstoriya Tsarstvovaniya İmparatora Aleksandra II Rossiy v Ego Vremya*, tom 1, Sankt Peterburg: Tipografiya F. Sushinskago.
- Debu İosif (1829). *O Kavkazskoy Liniy İ Prisoedinennom K Ney Chernomorskoy Voysk İli Obshiya Zamechaniya O Poseleennykh Polkah, Ograjdayushih Kavkazskuyu Liniyu İ O Sosedstvennykh Gorskiy Narodah*, Sankt Peterburg: Tipografiya Karla Kraya.
- Dubrovin Nikolay (1866). *Zakavkazye ot 1803-1806 goda*, Sankt Peterburg: Pechatano v Tipografiy Departamenta Udelov.
- Dubrovin Nikolay (1886). *İstoriya Voynı İ Vladiçestva Russkiy Na Kavkaz*, tom 2, Sankt Peterburg: Tipografiya İ. N. Skorohodova.
- Dubrovin Nikolay (1886). *İstoriya Voynı İ Vladiçestva Russkiy Na Kavkaz*, tom 4, Sankt Peterburg: Tipografiya İ. N. Skorohodova.
- Dubrovin Nikolay (1887). *İstoriya Voynı İ Vladiçestva Russkiy Na Kavkaz*, tom 5, Sankt Peterburg: Sklad İzdaniya U V. A. Berezovskago.
- Kavkazskiy Kalendar Na 1852* (1851). Tiflis: Tipografiya Kanselyariy Namestnika Kavkazskogo.
- Krivenko Vasili (1893). *Oçerki Kavkaza*, Sankt Peterburg: Tipografiya A. S. Suvorina.
- Mihaylovskiy- Danilevskiy Aleksandr İvanoviç (1846). *Opisaniye Vtoroy Voynı İmparatora Aleksandra v 1806-1807 Godah*, Sankt Peterburg: Tipografiya Shtaba Otdelnogo Korpusa Vnutrenney Straji.
- Petrov Andrey (1885). *Voyna Rossiy S Turtsiye: 1806-1812 g.*, Sankt Peterburg: Voennaya Tipografiya.
- Potto Vasili Aleksandroviç (1887). *Kavkazskaya Voyna: V Otdelnykh Oçerkah, Epizodah, Legendah İ Biografiyah*, tom 1, Sankt Peterburg: İzdaniya Knijnago Sklada V. A. Berezovskogo.
- Potto Vasili Aleksandroviç (1901). *Utverjdeniye Russkogo Vladiçestva Na Kavkaz*, tom 1, Tiflis: Tipografiya Y. İ. Libermana.
- Potto Vasili Aleksandroviç (1902). *Utverjdeniye Russkogo Vladiçestva Na Kavkaz*, tom 2, Tiflis: Tipografiya Y. İ. Libermana.
- Yuzefovich T (1869). *Dogovori Rossiy S Vostokom: Poliçeskiye İ Torgoviye*, Sankt Peterburg: Tipografiya O. İ. Baksta.
- Zapiski Sergeya Alekseyeviça Tuçkova* (1908). Sankt Peterburg: Tipografiya T-va Svet.
- Zubov Platon (1835). *Podvigi Russkiy Voynov v Stranah Kavkazskiy s 1800-1834*, tom 1, Sankt Peterburg: Tipografiya Konrada Vingebera.

Araştırma Eserleri

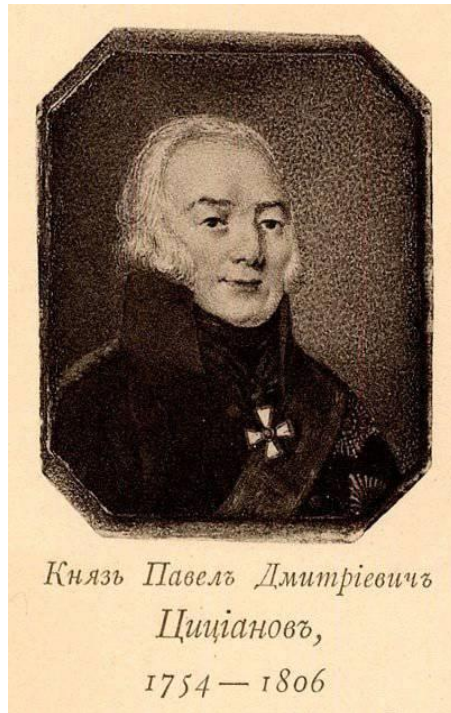
- ABDULLAYEV Mehman (2014). *Azerbaycan Tarihi*, Bakı: Bakı Üniversitesi Yayınları.
- ALİYARLI Süleyman (2008). *İstoriya Azerbaydjana: S Drevneyshiy Vremen Do 70.g XIX Vek*, Bakı: İzdatelstvo Chirag.
- ALİYEV İğrar (1995). *İstoriya Azerbaydjana: S Drevneyshiy Vremen Do Naçala XX. Veka*, Bakı: İzdatelstvo Elm.

- Azərbaycan Tarixi* (1964). Cilt 2, Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Neşriyyatı.
- Azərbaycan Tarixi* (2007). Cilt 4, Bakı: Elm Neşriyyatı.
- BABAZADE Elgün (2012). *Gence Hanlığının Tarihinden*, Bakı: Şerg-Gerb Neşriyyatı.
- BAYRAMOVA Naile (2009). *Şamahı Hanlığı*, Bakı: Tehsil Neşriyyatı.
- ELİYARLI Süleyman (2009). *Azərbaycan Tarixi: Uzaq Keçmişdən 1870'ci İle Geder*, Bakı: Çırag Neşriyyatı.
- ESEDOV Firudin- Kerimova Sevil (1993). *Çarizmi Azərbaycan'a Getirenler*, Bakı: Gençlik Neşriyyatı.
- FADEEV Anatoliy (1960). *Rossia İ Kavkaz: Pervoy Treti XIX vek*, Moskva: İzdatelstvo Akademia Nauk SSSR.
- GARAYEV Elçin (2010). *İrevan Hanlığı (1747-1828)*, Bakı: Avrupa Yayınları.
- GULİYEV Telman (2010). *Rusya'nın Azərbaycan Siyaseti (1801-1813)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- İBRAGİMBEYLİ Hadji Murat (1969). *Rossiya İ Azerbaidjan v Pervoy Treti XIX Veka*, Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- İSKENDEROVA Marziye (1999). *Bakinskoye Hanstvo*, Bakı: İzdatelstvo Chashiogli.
- İSMAYIL Mahmud (1997). *Azərbaycan Tarixi*, Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası Neşriyyat-Poligrafiya Birliğı.
- İSMAYIL Mahmud- Bağirova Maya (1997). *Şeki Hanlığı*, Bakı: Azərbaycan Devlet Neşriyyatı.
- KULİKOV Anatoliy- Runov Valentin (2013). *Vse Kavkazskiyе Voynı Rossiy*, Moskva: İzdatelstvo Eksmo.
- MEMMEDOVA Arzu (2009). *Car-Balaken Camaathğı: XVII. Esrin Sonu XIX. Esrin Evvellerinde*, Bakı: UniPrint Yayınları.
- MUSTAFAZADE Tofiq (2010). *Garabağ Hanlığı*, Bakı: Sabah Neşriyyatı.
- SAHAROV Andrey Nikolayeviç (2012). *İstoriya Rossiy: S Drevneysih Vremen Do Naşih Dney*, Moskva: İzdatelstvo Prospekt.

EKLER

Çar I. Aleksandr

Knez Pavel Dmitriyevich Sisianov (1754-1806)

Erivan Kalesinin Zengi (Razdan) Nehri tarafından görünüşü

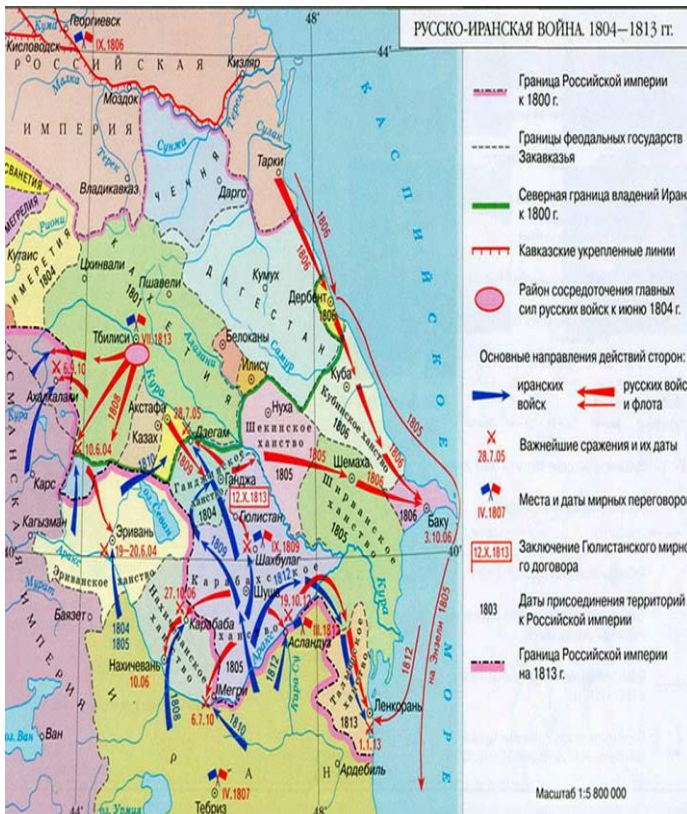
Графъ Г. Гудовицъ
(Грѣбъ Гудовицъ.)

Graf Gudoviç

Çar I. Aleksandr Döneminde Rusya'nın Azerbaycan'da İşgalcilik Siyaseti

Bakü Kalesi

Rus-İran Savaşı (1804-1813)

1172. *Письмо кн. Цицианова къ Джевад-хану, отъ 29-го ноября 1803 года.*

Вступивъ во владѣніе Ганджинское, объявляю вамъ о причинахъ моего прихода сюда 1-ая и главная, что Ганджа съ ея округомъ во времена царицы Тамары принадлежала Грузіи и слабостию царей Грузинскихъ отторгнута отъ оной; Всероссийская же Имперія, принявъ Грузію въ свое высокомогущее покровительство и подданство, не можетъ взирать съ равнодушіемъ на расторженіе Грузи и несогласно бы было съ силою и достоинствомъ высокомогущей и Богомъ вознесенной Россійской Имперіи оставить Ганджу, яво достояніе и часть Грузіи, въ рукахъ чуждыхъ. 2) В. высокостеп на письмо мое, писанное по прѣздѣ моемъ въ Грузію, коимъ я требовалъ сына вашего въ аманаты, отвѣчали, что Иранскаго государя опасаетесь, забывъ, что 6 лѣтъ тому назадъ были Россійскимъ подданнымъ и въ кр. Ганджинской стояли высокославныя Всероссийскія войска. 3) Купцы Тифлискіе, ограбленные вашими людьми, не получили удовлетворенія отъ в. высокост.,—а по симъ тремъ причинамъ я самъ пришедъ съ войсками брать городъ, по обычаю Европейскому и по вѣрѣ мною исповѣдуемой, долженъ, не приступая къ пролитію крови человѣческой, предложить вамъ о сдачѣ города и требовать отъ васъ въ отвѣтъ двухъ словъ, по вашему выбору да или нѣтъ, т. е. сдаете или не сдаете? Да будетъ вамъ извѣстно также, что допусти войска перейти въ такую непогодъ и вступить въ ваше владѣніе, никакихъ договоровъ принято быть не можетъ, а сдачу на волю мою вамъ предназначаю и тогда испытаете непоравненное милосердіе Ё. И. Р. всемогущейшаго

Knez Sisianov'un 29 Kasım 1803'te Gence hanı Cevat Han'a mektubu. (AKAK)